

RINDI

Nr 2 · 1986

RINDI

TIDSKRIFT FÖR GOTLÄNSK BOTANIK

Ärgång 6 1986 Nr 2

Utgiven av Gotlands Botaniska Förening

Redaktör Bo Göran Johansson, Levide, Vall, 621 93 Visby

Redaktion Gösta Fåhræus, Skär, Fårö, 620 35 Fårösund
Gun Ingmansson, Bangårdsgatan 10, 621 45 Visby
Boel Jonsson, Simunds, 620 34 Lärbro
Bengt Larsson, Lummelundsväg, Pl 4875, 621 41 Visby

Tidskriften erhålls antingen genom medlemskap i GBF (35 kr/år) eller genom prenumeration (35 kr/år). Familjemedlemskap kostar 15 kr/år. Föreningens postgiro är 68 36 66 - 2. Adressen är Box 1339, 621 24 Visby.

Gotlands Botaniska Förening

är en sammanslutning av botaniskt intresserade personer. Föreningens ändamål är att utgöra forum för utbyte av erfarenheter och öka de kunskaper inom botanikens olika grenar, att utforska och att verka för skydd och vård av Gotlands flora. Sitt ändamål söker föreningen förverkliga bl.a. genom sammankomster, kurser och exkursioner.

Ordförande Bo Hammar, Line gård, Hörsne, 620 24 Dalhem
tel 0498/37097

Vice ordförande Gun Ingmansson, Bangårdsgatan 10, 621 45 Visby
tel 0498/71343

Sekreterare Ingrid Engquist, Stenkyrka, 620 33 Tingstäde
tel 0498/72088

Kassör Bengt Larsson, Lummelundsväg, Pl 4875, 621 41 Visby
tel 0498/78218

Övriga Bo Göran Johansson, Levide, Vall, 621 93 Visby
tel 0498/66204

Alf Larsson, Lothargatan 22, 621 58 Visby
tel 0498/79455

Adressändringar anmäls till kassören.

Omslagsbild: Strandvial, *Lathyrus japonicus*. Foto: Bo Hammar.

Omslagsbilden: Strandvial, *Lathyrus japonicus*

BO HAMMAR

Strandvial, *Lathyrus japonicus*, fotograferad den 2 juli 1984 vid Sandviken på södra sidan av Östergarnslandet på östra Gotland.

Strandvialens latinska namn var tidigare *Lathyrus maritimus* och även *Pisum maritimum* har använts. Eftersom den en tid fördes till släktet *Pisum* användes på svenska ofta namnet strandärt. Havsärt, havsvial och kustvial är andra namn på samma växt.

Strandvialen är en utpräglad havsstrandväxt, som förekommer på sandiga stränder utmed större delen av svenska kusten. Den tycks vara under spridning. I Englund (1942) är den markerad på sju platser, därav två på Östergarnslandet. Vid Sandviken blev den inte funnen 1942. Om artens historia på Gotland skriver Englund (i övers.):

Lathyrus maritimus .. kan påvisas ha kommit in i modern tid. Den upptäcktes först vid den nyuppförda bryggan vid Gnisvårds fiskeläge 1906 (Fries, 1914, s. 265), 1917 uppger Fries den för Storugns hamn och under åren 1933-36 har jag påträffat den på flera platser, säkerligen helt nyligen inkommen, ty den hade ännu inte haft tid att breda ut sig nämnvärt på platserna; det fanns ofta bara en enda matta, som härstammade från en och samma diaspor. I Östergarn hade den från en sommar till nästa brett ut sig ett stycke bort längs stranden och bildat flera nya bestånd. Då de båda äldsta fyndorterna och flera av de senare ligger nära hamnplatser, särskilt vid kalkbrott (Storugns, Bungenäs, S:t Olovsholm och Slite) eller vid fiskelägen (Gnisvård, Kapelludden), förefaller det troligt, att arten har införts med sjöfarten (ballast el. dyl.), kanske direkt utifrån till flera platser på Gotland. I några fall har den sedan spontant utbredd sig vidare, och man kan redan nu förutsäga att den med tiden kommer att vinna rangen av en ortsegen växt i Gotlands havsstrandflora.

På Öland, där Sterner (1938) har angivit strandvialen som mycket sällsynt, är den under spridning runt norra Öland till östra sidan. I Weimarck & Weimarck (1985) visar utbredningen ett pärlband utmed större delen av den skånska kusten.

LITTERATUR

- Englund B., 1942: Die Pflanzenverteilung auf den Meeresufern von Gotland. Acta Bot. Fenn., 32.
Fries E. Th., 1914: Några floristiska notiser från Gotland. Svensk Bot. Tidskr. 8.
Stern R., 1938: Flora der Insel Öland. Acta Phytogeogr. Suec. 9.
Weimarck H. & Weimarck G., 1985: Atlas över Skånes flora. Lund.

Bo Hammar, Line gård, Hörsne, 620 24 Dalhem

Jörgen Fuirens och Otto Sperlings botaniska resa till Gotland 1623

TORGNY ROSVALL

De första botanister som vi vet besökte Gotland var den danske läkaren Jörgen Fuiren¹ och den tyskfödde studenten Otto Sperling. Deras resa ägde rum 1623, då Gotland ännu tillhörde Danmark. De båda är med stor sannolikhet de första som över huvud taget företog längre botaniska resor i Norden och därunder noterade och samlade växter.

Vad vet man då om de båda? Vilka var de egentligen, vilken botanisk bakgrund hade de och vad fick dem att resa till Gotland? Hur reste de, vilka platser besökte de och hur blev det botaniska resultatet?

Man vet faktiskt en hel del om detta, men materialet är svårtillgängligt för en bredare allmänhet och tidigare endast summariskt behandlat i svensk litteratur.² Ur gotländsk historisk och botanisk synpunkt är det därför angeläget att teckna en fylligare bild av det allra första kapitlet i den gotländska botaniska forskningens historia.

BAKGRUNDEN

Det botaniska intresset i Danmark - och också i det övriga Norden - var svagt under hela tiden fram till 1600. Detta år inleddes emellertid en helt ny era för botaniken i Norden i och med att en botanisk trädgård, Hortus medicus, anlades i Köpenhamn. Det var 65 år efter det att den allra första universitetsträdgården hade anlagts i Padua i Italien, som då var centrum för de medicinska studierna i Europa. Först och främst var det för undervisningsändamål som trädgårdarna inrättades. Man odlade alla de gamla, sedan medeltidens klosterträdgårdar välkända krydd- och läkeväxterna, men även nya växter, som tidigare inte använts, planterades in och provades i medicinen. Det ansågs ännu vid den här tiden att alla växtarter var skapade för människans behov och bruk. När de inte fick användning berodde det på att man kände deras egenskaper för dåligt. Man trodde också att Gud i sitt allvisa råd i varje land hade skapat just de örter som var tjänliga för det landets inbyggares hälsa. Att skaffa kännedom om användbara inhemska vilda växter började därför vid den här tiden intressera allt fler läkare och medicin-studerande, men kanske framför allt universitetslärarna runt om i världen.

De unga nordiska studenter, som önskade bedriva medicinska studier, måste dock ännu bege sig utomlands, och for då ofta till Leiden, Padua och Basel. Det var inte ovanligt att man under sina studieår besökte många olika universitet. I Basel samlade den berömda Caspar Bauhin botanikintresserade elever från hela Europa. Bauhin var en medryckande lärare och betydande botanist. Hans förnämsta insatser är skiljandet mellan art och släkte samt skapandet av den binära nomenklaturen (som Linné sedan helt genomförde). Han ägnade också

stort intresse åt påvisandet av växternas släktskapsförhållanden och utgav ett stort verk "Pinax theatri botanici" (1623), som innehåller 6000 växtbeskrivningar. Här fick studenterna också impulser till fortsatt botaniserande efter återvändandet till sina hemländer.

DE TRE SVÅGRARNA

Bland de danska studenter, som reste hit, var de ungefär jämngamla Jörgen Fuiren f.1581, Kaspar Bartholin f.1585 och Ole Worm f.1588. De promoverades till doktorer i medicin i Basel resp. 1606, 1610 och 1611. Alla tre behöll det intresse för botanik, som den entusiastiske Bauhin hade väckt hos dem, även efter hemkomsten till Danmark.

De gifte sig alla tre med döttrar till matematikern och medicine professorn vid Köpenhamns universitet, Thomas Fincke, som också kunde sätta den något kuriösa titeln domherre på sitt visitkort. Han var nämligen också en tid föreståndare för Roskilde domkyrka. Fincke blev genom sina döttrar stamfar till några familjer, som helt behärskade universitetet i nästan ett århundrade. Genom svåggerskapet umgicks Fuiren, Bartholin och Worm flitigt. I sina yngre år, i synnerhet mellan 1615 och 1620 bedrev de tillsammans floristiska studier i Köpenhamns omgivningar. När de inte kunde examinera en växt, sände de den till Bauhin i Basel, som bestämde den och sände namnet tillbaka. En av de växter, som på det sättet upptäcktes och blev beskriven, var den danska skörbjuggsörten, *Cochlearia danica*.

Ännu var det inte möjligt att i Danmark ha botaniken som levebröd; någon professur i ämnet fanns ännu ej inrättad vid Köpenhamns universitet. Först 1639 kom en extra ordinarie professur i anatomi, kirurgi och botanik att inrättas för den tyskfödde Simon Paulli, sedermera mest känd för det av honom, på Kristian IV:s befallning, sammanställda och utgivna verket "Flora Danica" (1648), länge en outhärlig botanisk uppslagsbok med 384 illustrationer.

Av de tre svågrarna blev Ole Worm den mest berömd. Han blev professor i medicin och hade stor läkarpraktik i Köpenhamn. Botaniken behöll han som ett stort sidointresse, bl.a. ägnade han sig åt växternas näringsupptagning och deras namn. Under sina senare år intresserade han sig också för arkeologi, särskilt runstenar. Han dog 1654.

Bartholin lämnade medicinen och botaniken redan 1624, då han mottog kallelsen till en professur i teologi. Någon större betydelse för dansk botanik kom han aldrig att få. Under studieåren utgav han en skrift, "Paradoxa CCXL", vari han i form av korta tesser framställde en del paradoxer, t.ex. "Vegetationens frodighet står i förhållande till regnmängden", "Det finns örter utan rötter, blommor och frön", "Jerikorosen är ingen ros" osv. Han anbefallde sina teologistudenter att samla herbarier, en sysselsättning som prästerna även långt senare med intresse ägnat sig åt.

Mycket berömd blev däremot hans son, Thomas Bartholin d.ä., som kom att bli dansk vetenskaps centralfigur under mitten och senare delen av 1600-talet. Han blev känd läkare, polyhistor och utgivare av vetenskaplig litteratur. Inom botaniken intresserade han sig särskilt för de inhemska läkeväxterna; i den första danska farmakopén, som han utgav tillsammans med Simon Paulli, ersatte han många av de utländska läkeväxterna med likvärdiga danska växter. 1662 utgav han "Cista medica Hafniensis", en samling uppsatser till belysning av dansk läke- och naturvetenskaps historia och

bibliografi, också innehållande flera biografier. Vi får anledning att återkomma till denna skrift senare i framställningen.

JÖRGEN FUIREN

Den tredje av svågrarna, Jörgen Fuiren, den ene av de två gotlandsresenärerna, är värd en något utförligare presentation. Han föddes 1581 i Köpenhamn. Fadern var en av Danmarks förnämsta guld- och silversmeder, först bosatt i Odense, sedan i Köpenhamn. Han blev anställd av Fredrik II och skapade otaliga fina guld- och silverarbeten för hovet, bl.a. Kristian IV:s kröningskrona, ansedd som ett av Europas finaste guldsmidsarbeten från renässanstiden. Modern tillhörde en förnäm patriciersläkt.

Redan som tolvåring sändes Jörgen, eller Georg, som hans namn ibland skrives, utomlands för att studera. Han fick först undervisning i flera tyska städer innan han inskrevs vid universitetet i Leiden i Holland, där han i fyra år studerade medicin, botanik och matematik. Han fortsatte sina studier hos Bauhin i Basel och promoverades där, som tidigare nämnts, till medicine doktor 1606. Han återvände dock inte omedelbart till Danmark, utan fortsatte att studera vid flera italienska och tyska universitet till 1610, då han for hem och öppnade läkarpraktik i Köpenhamn. Eftersom han var ekonomiskt oberoende, brydde han sig dock inte särskilt mycket om läkarpraktiken, utan ägnade sig mest åt botaniken.

1613 gifte han sig med Margarete Fincke och fick med henne flera barn, av vilka sönerna Henrik, f.1614, och Thomas, f.1616, blev framstående vetenskapsmän. Henrik blev medicine doktor, stor samlare och mecenat. Hans porträtt finns f.ö. på titelsidan i *Cista medica Hafniensis*, där utöver författaren Thomas Bartholin även Ole Worm, Thomas Fincke, Kaspar Bartholin, Simon Paulli och Johan Rhode är avporträtterade. Thomas blev också stor samlare och ägde bl.a. den största privata naturaliesamlingen i Danmark vid denna tid. Deras samlingar och omfattande bibliotek blev testamenterade till universitetet. Thomas ägde godset Vindingegaard på sydvästra Själland, senare kallat Fuirendal och nu Fyrendal.

Efter Fuirens botaniska resor 1622 och 1623 synes hans botaniska verksamhet ha upphört. Det fanns planer på en resa också till Island, men den blev ej av. Ej ens det botaniska resultatet av resorna blev publicerat under hans livstid. Orsakerna här till vet vi ingenting om. Han dog redan 1628 och begravdes i S:t Nikolaikyrkan i Köpenhamn, där ett epitafium över honom sattes upp. Som ett äreminne över hans botaniska insatser har ett släkte inom halvgräsen, Fuirena, uppkallats efter honom.

KUNGLIG BEFALLNING ATT SAMLA VÄXTER

Man kan tänka sig att de tre så framstående svågrarna - med bistånd av sin inflytelserika svärfar - förstod att väcka intresse för botanik inom stora delar av den bildade och härskande överklassen i Danmark. Med stor sannolikhet var det de, som fick kung Kristian IV:s kansler, Kristian Friis till Kragerup, att sätta igång en undersökning av vilka läkeväxter, som fanns vildväxande i kungens två riken, alltså en regelrätt floristisk undersökning av Danmark och Norge. Då Bartholin och Worm på grund av sina befattningar varken kunde eller ville ta på sig arbetet med en sådan undersökning, gavs uppdraget åt Fuiren.

Genom Kristian Friis' förmedling fick därför Fuiren en kunglig be-

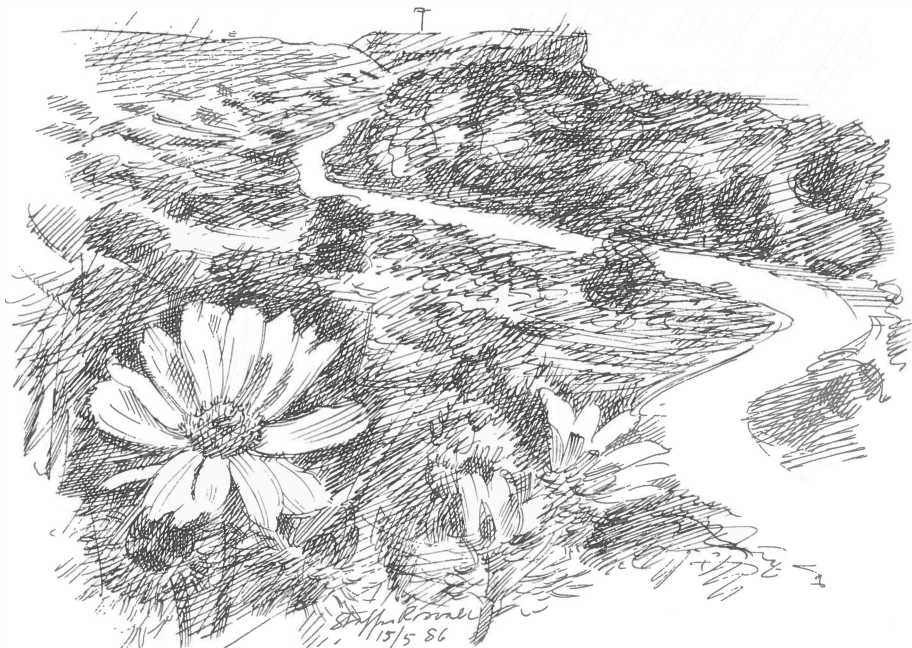
fallning och erforderliga fullmakter av Kristian IV att genomresa de danska provinserna för att samla och undersöka där förekommande rara örter.

Han började sina undersökningar genom att resa till Jylland 1622. Från den resan finns ingenting bevarat. 1623 företog han två resor, den första till Skåne, Halland och Blekinge och den andra till Gotland.

Vi skulle inte heller veta någonting om det botaniska resultatet av dessa resor om inte Fuirens hustrus systerson, Thomas Bartolin d.ä., hade funnit några växtförteckningar bland Fuirens efterlämnade papper. Dessa växtförteckningar publicerades 1662 i den tidigare nämnda vetenskapliga skriften "Cista medica Hafniensis" tillsammans med en biografi över Fuirens levnad.

OTTO SPERLING OCH HANS SJÄLVBIOGRAFI

Med stor sannolikhet var de växtförteckningar som återfanns bland Fuirens papper uppgjorda av dennes resesällskap på resorna 1623, den då tjugooårige studenten Otto Sperling. Att han ej omnämns av Bartholin i Cista medica Hafniensis beror säkerligen dels på att publiceringen avsåg att resa ett äreminne över Fuiren, dels på att Sperling vid tiden för utgivningen av politiska skäl var persona non grata i Danmark.

Vad vi därutöver vet om besöket på Gotland är helt Sperlings förtjänst. I en utförlig självbiografi finns ett intressant avsnitt om gotlandsresan, som mig veterligen ej tidigare varit tillgängligt i svensk översättning. Sperlings växlingsrika och ödesmättade liv och de omständigheter under vilka självbiografien tillkom är av så allmänt intresse att en ganska utförlig biografi är på sin plats.

Vid läsningen av de självbiografiska avsnitten måste man ha i minnet att biografien tillkom lång tid efter det att händelserna ägde rum. Den författades 1664-73, alltså mer än 40 år efter gotlandsresan, och då utan tillgång till dagböcker, brev eller andra minnesanteckningar. Det går att finna en del uppenbara felaktigheter, som säkerligen beror på minnesluckor. Bl.a. finns ett sådant fel i gotlandsavsnittet, där Sperling placerat Sturkö i Blekinge i anslutning till Karlsöarna. Danska forskare, som gjort jämförelser mellan självbiografien och andra samtida urkunder och dessutom haft tillgång till Sperlings egen korrespondens, menar att det mesta är förvånansvärt riktigt och trovärdigt även i detaljer.

Självbiografien är skriven på den tidens högtyska, som Sperlings far talade, men med vissa inslag av moderns språk, "Hamburg-Platt", och en del danska ord och uttryck, som Sperling under långa perioder i Danmark och tillsammans med danskar tillägnat sig. Originalhandskriften, som förvaras i Kgl Biblioteket i Köpenhamn, är utan ändringar och kommentarer utgiven 1920 (Breger och Johnsson 1920). Redan 1885 översattes vissa delar, dock ej de gotländska avsnitten, till danska (Birket Smith 1885).

Jag har vid översättningen försökt att följa det tyska originalet så nära som möjligt. För förståelsens skull har dock ordval, meningsbyggnad och interpunktion i viss utsträckning anpassats till svenskt språkbruk.

Otto Sperling föddes i Hamburg 1602. Fadern, Poul Sperling, var av tysk-dansk släkt, professor i retorik och rektor vid S:t Johannes-skolan i Hamburg. Modern, Anna Craneberg, kom från en ansedd hamburgfamilj. Redan tidigt väcktes Ottos håg för växterna. Han kom i apotekarlära och studerade medicin och botanik i Greifswald från 1616 och i Leiden från 1619. Därifrån återkom han till Hamburg och började spekulera i möjligheterna att bli informator för några unga adelsmän.

"Då nu vintern var förbi, beslutade min fader att sända mig till Danmark för att möjligen träffa några unga adelsmän, med vilka jag kunde resa i främmande land. Eftersom han i Köpenhamn hade en mycket kär och god vän, domherren doktor Thomas Fincke, som han kände från sin ungdomstid i Flensburg och sedan studerat tillsammans med i Strassburg, rekommenderade han mig till honom med en skrivelse, och då jag överlämnade den, tog Fincke emot mig med glädje och ville inte att jag skulle ta in på något annat hårbärge, utan stanna hos honom tills han efter min fars önskan skaffat mig någon kondition.³

Alltså blev jag kvar hos honom och han gav mig en kammare, och jag måste var dag äta hos honom. Han hade den vanan att två gånger i veckan, på onsdag och söndag, inbjuda sina tre döttrar och deras män till kvällsmål. Härigenom blev jag också bekant med döttrarnas män, nämligen den gamle doktor Caspar Bartholin, doktor Ole Worm och doktor Georg Fuijen, som alla var mycket vänliga mot mig och tävlade med varandra om vem av dem som först kunde skaffa mig en kondition.

Men tiden gick och ingenting hände. Jag inbillade mig nästan till

slut att, eftersom jag var en ganska ung man, ingen skulle våga anförtro sina barn på resa utomlands till en sådan människa. Emellertid begav det sig att kung Kristian IV med sin utvalde prins, Kristian V, skulle bege sig till Herredagen i Bergen i Norge med en ansenlig flotta. Då frågade dr Thomas Fincke mig om jag inte hade lust att se Norge; det skulle vara en bra möjlighet för mig att utan några omkostnader komma dit och tillbaka igen. Jag svarade att vad han ville råda mig till, det skulle jag också göra. Han sade att jag inte skulle avslå det; man kunde ju inte veta vad gott som kunde komma ut därav, jag hade ju lust för örter, där skulle man kunna finna många rara örter. Han skulle under min frånvaro inte glömma mig om något skulle yppa sig. Så rekommenderade han mig till en holsteinsk adelsman vid namn Jesper von Boeckwold⁴, som var prinsens kammarjunkare. Denne tog mig med på skeppet, som hette St Anna, och ordnade kvarter för mig nere i artilleriet hos herr sekreteraren Friedrich Günther⁵, som jag då också blev bekant med."

Resenärerna kom lyckligt till Bergen under salut från alla fartygens och slottets kanoner och till ljudet av pukor, trummor och trumpeter, vilkas ekon rullade mellan bergen. Sperling skriver att det var som om Jupiter själv hade stigit ner från himmelen med sitt tordön; han hade aldrig i sitt liv hört något liknande och kunde med lätthet räkna ända till sju ekon.

Medan Herredagen pågick klättrade Sperling omkring i bergen och botaniserade. Bergen var höga och branta. Han beskriver utförligt alla de faror han utsatte sig för och alla de olyckstillbud som inträffade. Till hans stora besvikelse skrattade värdfolket bara åt honom när han berättade för dem vilken livsfara han befunnit sig i. Han tyckte att det var verkligen inget att skratta åt. Botaniserandet var minsann inte bara en dans på rosor.

På en middag blev han bekant med Norges kansler, Jens Bjelke, som utöver sin befattning som högste chef för rättskipningen också hade litterära ambitioner. Bl.a. diktade han psalmer och andliga sånger. De båda kom att tala om växter. Det visade sig att Bjelke inte heller i detta var helt obehindrad. Han kunde tala om de norska namnen på nästan alla de växter som Sperling samlat och pressat. Bjelke övertalade Sperling att följa med honom till sitt residens, Ellingaard i Onsö socken, i stället för att återvända till Köpenhamn med kungens skepp. Under färden till Ellingaard och under vistelsen där samlade han många örter, som han pressade och examinerade. Med Bjelke samtalade han på latin, skriver han, men med den övriga familjen var han tvungen att försöka tala danska; det språket lärde han sig hjälpligt där, samtidigt som han i gengäld lärde husets unga dotter Dorothée att spela klavicymbal.

Före återfärden till Danmark vistades han en tid hos en släkting i Oslo. Härifrån gjorde han en äventyrlig färd till de redan då gamla koppargruvorna i Fejringen på andra sidan Mjösa. Resan från Norge till Danmark skedde med en fraktskuta, som på grund av motvind och många hamnar att angöra, behövde hela 14 dagar tills man var framme i Helsingör.

"Då tog jag en vagn från Helsingör till Köpenhamn och tog in hos min tidigare värd dr Thomas Fincke och berättade för honom och hans herrar svärsöner hur det hade gått för mig på resan och vilka rariteter som jag medtagit från Norge. I synnerhet visade jag dem för dr Jörgen Fuiren, som var en tämligen god botanist. Eftersom han var en mycket rik man och inte bekymrade sig om sin praktik, hade han fått befallning av Hans Höghet kung Kristian

IV - på förslag av dennes kansler Kristian Friis - att resa till Jylland och där undersöka vilka rara örter som växte i provinsen, vilket han också gjort denna sommar, samtidigt som jag promenerade omkring i Norge. Han visade mig de örter som han hade funnit där, av vilka han själv ej kände till några; deras namn kunde jag meddela honom, vilket glädde honom mycket."

Någon ny kondition hade ej dykt upp under hans bortavaro och han begav sig hemåt via Rostock, där han bl.a. studerade fysik och matematik under vintern 1622-23. Han fick här lära sig att räkna med logaritmer, som upptäckts några få år tidigare. Vid fastlags-tid kom han hem till föräldrarna i Hamburg, men vistelsen där blev kort.

"Jag stannade hos dem några veckor, då jag oförmodat fick ett brev från dr Georg Fuiren, vari han anhöll att jag skulle göra honom den tjänsten att komma till honom med första lägenhet och göra honom sällskap på en resa till Skåne, Blekinge och Halland och därefter till Gotland; min möda skulle bli väl lönad och jag skulle inte ta in någon annanstans än i hans bostad.

Då min far läst brevet, uppmanade han mig direkt att göra denna resa. Därigenom kunde den här gången de framtida möjligheterna att resa utomlands i sällskap med unga adliga män öka; om så inte blev fallet, önskade han för min lyckliga framtids skull att efter min hemkomst sända mig till Italien för att därstädes fortsätta mina studier.

Jag lydde, som jag borde, valde resan och for till Lübeck, satte mig på ett skepp och kom lyckligt fram till Köpenhamn på mindre än 24 timmar. Jag gick genast till dr Fuirens bostad och blev där mycket välkomnad. Han meddelade mig att han fått förnyad order av vår Kungl. Maj:t Kristian IV att resa till de tidigare nämnda länderna och uppsöka varje lands rara örter, och skulle han göra sig redo att resa inom 14 dagar.

Under tiden besökte jag mina gamla vänner och bekanta, herr doktor Thomas Fincke, den gamle Caspar Bartholin och dr Ole Worm samt också den förnämde astronomen och matematikern Christian Longomontanus .."

Hur lång tid Sperling fick gå i Köpenhamn och vänta vet man inte, men det var säkert sommar redan, när alla förberedelser var klara och resan kunde starta. Från nu och fram till återkomsten till Köpenhamn mot slutet av sommaren får Sperling själv föra ordet. Berättelsen har kompletterats med några upplysande noter.

RESAN TILL SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE.

"Då nu dr Fuiren var färdig, gav vi oss iväg och for landsvägen till Helsingör. Han hade konungens fripass gällande så många vagnar han behövde och dessutom fria färjor över strömmarna. Vi for över sundet till Helsingborg, Ängelholm, över Hallandsås till Laholm och Varberg, varifrån vi med båtar genom skärgården sattes över till det höga berg som kallas Blåkulla,⁶ vilket man kan se över sjön miltals ifrån som ett högt blått moln. Vi vandrade runt här en hel dag och kom åter till Varberg och därifrån genom Blekinge till Kristianstad, .. till Lund och Ystad och därifrån till Malmö, där vi gick ombord på en färja och återkom lyckligt till Köpenhamn.

På denna resa fann vi många olika rara örter, över vilka jag efter vår hemkomst lämnade dr Fuiren en förteckning ur min dagbok. I synnerhet på Blåkulla fann vi mycket rara örter."

Stranden på Stora Karlsö med Lilla Karlsö i bakgrunden.
Foto: Stellan Hedgren.

GOTLANDSRESAN

"Då nu ett kungligt skepp låg färdigt att gå till Gotland för att lasta timmer och tjära för Holmens⁷ behov, så begav vi oss genast ombord på detta skepp och kom på tre dagar till Visby på Gotland, vilken tidigare hade varit en stor berömd handelsstad för allehanda främmande nationer, vilket fortfarande de många förfallna stora hallbyggnaderna, uppförda av idel huggna stenar, utvisar.

Vi tog in hos superintendenten⁸ på ön, som är 18 mil lång och har 18 kyrkor, men staden Visby har 2 kyrkor. Här måste jag berättat att när vi blev trakterade i superintendentens hus, blev vi bl.a. bjudna på kokt lammkött, detsamma med en så härlig smak, som jag aldrig i mina dagar ätit.

Jag gick med herr doktorn upp på slottet, och då han visade guvernören⁹ sitt pass och denne därav blev övertygad om Konungens befallning, skaffade han oss nästa dag hästar till superintendentens hus. Jag lämnade fram min autografbok¹⁰ till åminnelse av att jag varit på orten; då han lämnade tillbaka boken förärade han mig 4 riksdaler, vilka jag med tacksamhet mottog.

Började vi alltså vår resa i Guds namn och for igenom landet på längden och tvären, över berg och dal och fann därvid massor av vackra och rara örter, vilka vi inte förmodat finna på platsen. Vi tog också med därifrån några rotknölar som var hållbara, och

jag underlät ej heller att lägga örterna mellan papper att torka och samla i min örtsäck.

När vi så kom till en plats vid havet och där fick se några öar, rann oss i sinnet att också besöka dem. Namnen på öarna var stora och lilla Carlsö och en kallad Sterckö.¹¹ Men av örter fann vi där ingenting annat än vi redan sett på Gotland. Och då natten föll på måste vi stanna på stora Carlsö, varest inga människor bodde, utan bara ett hus stod på stranden, vari fiskarna brukade söka skydd vid storm och oväder. Här såg jag en särdeles finurlig uppfinning. Eftersom vi varken hade ljus eller elddon med oss, och herr doktorn likväl ville äta kvällsmat, då han alltid förde med sig kall mat och dryck, tog en av våra fiskare ur sin låda ett runt gränstycke och gick med det till en av dörrposterna i huset och började gnida det i ett runt hål i posten; det gav snart eld när han höll en bit fnöske intill och blåste på det med munnen. Så hade vi eld, varmed han tände på torra strån, som den andre fiskaren samlat, och höllo vi alltså vid detta ljus vår kvällsmåltid och lade oss till ro för natten.

Och om vi visserligen inte fann några nya örter på dessa öar, så fann vi där många vackra petrifikater och hela block av stjärnstenar, Astroites¹², också kallat Lapis stellaris, av vilka jag tog med mig en god del. På Sterckö fann jag en gammal inskription med runbokstäver¹¹, som jag kopierade, och som nog kan återfinnas på ett papper bland mina andra skrifter.

Då vi nu genomsett landet tillräckligt, gjorde vi oss färdiga för hemresa på den plats kallad Slitehamn, där vår skeppare väntade. Men innan jag beger mig från Gotland, måste jag först konstatera hur detta land är ett överallt gott och fruktbart land. Och fastän det är stenigt och man får många vackra stenslivor för bord därav och hur kalk brännes av samma sten och åkrarna är alldeles steniga, så ger det dock en mycket präktig säd. Jag besåg några åkrar, som var täckta med små runda stenar, ungefär en handsbredd tjockt, bland vilka säden såddes innan de plöjde åkern, ty först efter säden var sådd plöjde de ner den mellan stenarna, där den sedan växte så högt att jag kunde stå på några åkrar på vilka säden täckte mig helt, så att man knappast kunde se mig.

Orsaken till denna fruktbart tillskriver jag dessa runda stenar, som är av mangelhaltig natur, från vilka regnet spolar av näringen och som därmed utnyttjas på samma sätt som jag annars sett i andra länder, såsom i England och Braunschweig, där de i stället för gödsel använder sig av mangel.

Om det nu visserligen finns sådana steniga åkrar på många platser på Gotland, så finns det dock därjämte mycket fruktbara ängar och många skogar bevoxna med tallar och granar¹³, varav de bränner tjäran; dess like kan ej erhållas från andra platser, då den är alldeles tunn som en olja och inte så seg som den norska.

Om detta lands förhållanden och att Visby sjö rätt, som ännu noteras i alla länder, kommer härifrån, är inget ytterligare att skriva, än vad man kan finna i andra böcker. Detta vill jag dock tillägga, att jag på sjöstranden fann flera stycken bärnsten, som utan tvivel kastats hit av vågsvallet från preussiska och angränsande områden. På stora Carlsö påträffade jag också några stycken marchasit.¹⁴

DRAMATISK ÅTERRESA

"Jag begav mig alltså på hemresa, då vårt skepp redan väntade på oss lastat med tjära och balkar. Då vi nu i Guds namn avseglat och

Liten sandlilja,
"massvis på
Karlsö". Foto:
Stellan Hedgren

hunnit en halv dags resa till sjöss, fann skepssfolket att skeppet var läck och kontinuerligt måste länspumpas, varöver min herr doktor inte var väl till mods och anhöll hos skepparen att han måtte sätta oss i land på Öland, vilket han också gjorde när vi fick Öland i sikte. När vi så hade landstigit på Öland, tog vi därstädes hästar och for över till Kalmar, icke utan stor fara, ty båten var mycket läck och släppte in vatten i stor mängd, så att, medan de två fiskarna rodde oss framåt, kunde doktorn och jag inget annat göra än att ösa ut vattnet, han med en halv traskopa och jag med min hatt.

Gud gav oss dock lyckan att nå land, fastän så sent att stadsportarna redan stängts. Och medan vi såg mycket ljus i alla hus i förstaden och hörde mycket tumult från soldater som var glade, ville vi inte söka härbärge i förstaden, utan beslöt vi att tillbringa natten under vår båt på stranden.

Då nu portarna öppnades på morgonen gick vi med våra fiskare till ett härbärge i staden och vilade oss där några timmar och gick där-efter omkring något för att bese staden Kalmar. Jag frågade efter ortens organist, som var bror till den gamle Hieronimus Praetorius, som jag hälsade till på broderns vägnar, vilket han bett mig om, om jag någonsin kom till Kalmar. Denne visade oss sin vänskap genom att föra oss upp på slottet, där vi besåg fästningen.

Då vi tagit avsked av honom gick vi åter till vårt logement och fann framför dörren den vagn som vi hade beställt för att föra oss till Kristianopol, varifrån vi på en gödselvagn, dragen av två oxar, kommo till en by två mil utanför staden, där vi fick en forä med hästar och for så vidare till Kristianstad, Lund och Malmö och därifrån slutligen med hälsan i behåll till Köpenhamn. Gud ske lov, ära och tack.

Jag överlämnade till herr doktorn en katalog över alla örter som vi hade funnit på resan och antecknade dem också i min dagbok. De rotknölar som vi grävt upp blev planterade i herr doktors trädgård. Av de stenar och petrifikater, som jag funnit, behöll jag också en del som minne. På hans begäran stannade jag i hans hus ännu tre veckor, men då hösten redan kommit och jag inte kunde se något vidare avancemang här på orten, tog jag avsked av honom, varvid han förärade mig 50 riksdaler i en pung och därutöver två sällsynta böcker ur sitt bibliotek, nämligen Gilberts "de Magnete" och Gobelius "de Succino", som Gesnerus hade utgivit bland andra smärre traktater i en volym.

Satte mig alltså åter på en lübsk skuta och kom på två dagar till Lübeck, varifrån jag genast begav mig till Hamburg och fann med glädje mina föräldrar och de mina vid god hälsa. Jag berättade för min far om min resa och visade honom mina rikedomar; inte endast vad herr doktorn förärat mig i pengar, utan också mina örter, som jag pressat och torkat och de stenar som jag samlat. Detta var min far till stor glädje, och jag stannade också hos honom hela vintern och studerade flitigt, .."

SPERLINGS FORTSATTA ÖDEN

På våren 1624 sändes Sperling till Padua för att studera vidare. Han for först till Nürnberg, sedan till Augsburg och gick därifrån till fots över Alperna, seglade nerför Adige på en timmerflotte till Verona och tog sig därifrån via Venedig till Padua, där han mot en avgift av en ungersk dukat skrevs in som studerande vid universitetet. Här studerade han i synnerhet medicin och botanik och besökte ofta den botaniska trädgården, vars föreståndare, Johannes Prevotius, var mycket tillmötesgående mot studenterna. De fick använda trädgården så mycket de ville. Sperling berättar att de ibland gjorde små hyss, som Prevotius dock tog godmodigt upp. Bl.a. kombinerade de stjälk och blad från en växt med blomman från en annan växt, och gick låtsat bekymrade till sin lärare för att få hjälp med bestämningen.

Under vistelsen i Padua företog han omfattande studieresor i Italien. I Rom fick han tillfälle att övervara påven Urban VIII:s kröning i Peterskyrkan. Under ett år var han slottsträdgårdsmästare hos en adelsman i Venedig, Nicolo Contarini, och hade kanske stannat där längre, om inte fadern ville att han skulle avsluta sina studier och ta sin examen. Han återvände därför till Padua och promoverades till doktor i medicin och filosofi 1627, varefter han reste hem. Det blev en äventyrlig färd via södra Frankrike och Schweiz till Nürnberg, därifrån med eskort till Leipzig och sedan till Hamburg. Trettioåriga kriget pågick som värst, och eskorten föranleddes av att Tillys trupper plundrade överallt och gjorde vågarna osäkra.

Vintern tillbringade han som praktiserande läkare i Hamburg. På våren avsåg han att återvända till Italien via England och Frankrike för att återta arbetet hos Contarini, vilket han lovat denne.

Han tog sig till Rotterdam och gick ombord på ett skepp destinerat till England. Det blev emellertid vinddrivet och råkade ut för kapare från Dunkerque, som jagade det norrut ända till Norge, där det fick söka nödhamn i Drammen.

Under uppehållet där, medan skepparen väntade på en konvoj, gjorde Sperling ett besök hos sin gamle bekantning, kanslern Jens Bjelke, vars gård låg endast sju mil från Drammen. Bjelke övertalade honom att stanna i Norge och föreslog att han skulle bosätta sig som läkare i Tromdhjem. Men ståthållaren i Kristiania avrådde honom att öppna praktik där, eftersom "de där aldrig någonsin haft någon doktor och veta ej vad medicin vill säga; när de få skörbjugg, kurera de sig med rostocker- och lübskt öl, med mjöd och moltebär". Sperling for i stället till Bergen, där läkaren Poul Andersen, nyligen hade avlidit. På vägen dit botaniserade han enligt vanan, och fann bl.a. en liten björk, som kröp på marken och som inte tidigare var beskriven. Han kallade den *Chamae-Betula repens Norvegica*. Det var dvärgbjörk, som nu heter *Betula nana*.

I Bergen blev han så småningom utnämnd till provinsialläkare och gifte sig 1630 med företrädarens unga änka, Margarethe Schwendi-Andersen f.1605. 1632 flyttade de till Kristiania och öppnade läkarpraktik där. Vid ett tillfälle blev han härifrån kallad på sjukbesök till länsmannen Corfitz Ulfeldt på Bohus. Den resan blev upptakten till en vänskap med familjen Ulfeldt, som trots alla olyckor kom att stå sig livet ut.

På Ulfeldts rekommendation blev Sperling av kungen utnämnd till läkare vid barnhuset i Köpenhamn 1637 och året därpå till kunglig botanicus med uppsikt över kungens trädgård vid Rosenborg, som han satte i gott stånd trots en oduglig trädgårdsmästare, men att "jaga bort honom kunde jag ej, då han till käresta hade systerdottern till den Wibeka, som kungen höll sig till efter det att Fru Kirsten var förskjuten".

1639 blev han anställd av magistraten i Köpenhamn som stadsfysicus och ansågs vid den här tiden vara en av Köpenhamns främsta läkare. 1640 medföljde han en kunglig mission till Spanien och 1642 reste han med Ulfeldt till England. Samma år upprättade han också en katalog över växterna i botaniska trädgården, något över 1500 arter, varav 376 danska. Sannolikt är det denna katalog, som gav Kristian IV impulsen till att uppdraga åt Collegium medicum att låta ge ut en dansk flora, ett uppdrag som sedan gavs åt Simon Paulli och resulterade i den tidigare omnämnda "Flora Danica".

Corfitz Ulfeldt blev 1643 rikshovmästare och näst kungen Danmarks främste man. Han hade redan 1636 gift sig med den 15-åriga morgantiska kungadottern Leonora Christina och Sperling blev hennes lärare och familjens läkare. Han blev också kungens läkare, och efter sjöslaget mellan de danska och svenska flottorna 1 juli 1644 vid Kolberger Heide behandlade han kungen för de skador denne ådrog sig under slaget.

Den nära vänskapen med Ulfeldt ledde till att han blev illa sedd av dennes fiender och ovänner. Han beskylldes också, tydligen inte utan grund, för att ha skott sig på leveranser av läkemedel till barnhuset. Efter det misslyckade kriget mot Sverige, som Ulfeldt delvis gjordes ansvarig för, försvagades dennes ställning och Sperling blev av med sina offentliga befattningar. Men Ulfeldt togs till nåder igen, och Sperling följde honom först på en officiell resa till Holland och Frankrike och sedan fick han ledsaga Leonora på en resa till England. Han återfick uppdraget som kunglig hovmedicus och skötte kungen under dennes sista sjukdom. Kristian IV

dog 1648 och efterträddes av sonen Fredrik III, som utnämnde Sperling till hovkemiker och hovmedicus.

Men spänningen mellan den nya kungafamiljen och familjen Ulfeldt ökade igen. Fredrik III:s gemål, drottning Sofia Amalia kunde inte dra jämt med den intellektuellt överlägsna Leonora, som inte förbättrade saken genom att ringakta drottningen. Ovänskapen övergick i öppet hat från drottningens sida. Sperling försökte medla, men blev i stället själv inblandad. I den så kallade Dina-affären beskylldes Ulfeldt för att ha försökt mörda kungen och Sperling för att ha tillverkat det gift, som skulle ha använts. Båda blev rentvådda från anklagelserna och ryktesspridarskan, Dina Vinhofer, avrättades. Men Ulfeldts ställning var nu så försvagad att han tillsammans med hustrun och Sperling hade flytt utomlands innan domen föll. De begav sig först till Holland. Sperling stannade här till 1654 medan Ulfeldts reste till Sverige. Sperling upprätthöll kontakten med Ulfeldts och gjorde 1653 ett sjukbesök hos denne i Stockholm. Härvid blev han också utsedd till drottning Kristinas livmedicus. Efter hustruns död 1654 flyttade han till sin hemstad, Hamburg.

På sin gamle väns, den nu i svensk tjänst stående f.d. danske rikshovmästaren Ulfeldts begäran deltog Sperling i Karl X Gustavs fälttåg mot Danmark 1657, men reste snart hem igen, då han tyckte att hans person inte hade visats tillbörlig aktning och hänsyn. 1658 blev han anhållen och anklagad för att stå i svensk tjänst, men anklagelserna kunde inte bevisas och han frigavs 1659 mot en skriftlig försäkran att inte inlåta sig med Fredrik III:s fiender i fortsättningen.

Han höll dock fast vid vänskapen med Ulfeldts. De hade suttit fängslade på Hammershus, sedan de av Karl X Gustav tvingats ge sig av från Sverige, och när de släpptes fria 1661 och reste till utlandet, tog Sperling hand om deras lösöre och yngste sonen, Leo. Den danska regeringen ansåg att Sperling härigenom hade brutit sitt löfte och han lockades 1664 ut från Hamburg under förevändning av ett sjukbesök, togs till fånga och fördes i handbojor till Köpenhamn, där han sattes in i det beryktade slottsfängelset Blaa-taarn. Redan året innan hade Leonora under ett besök i England också tillfångatagits med svek och spärrats in i samma fängelse. Där fick hon sitta utan dom och rannsakan i 21 år. Hon frisläpptes först sedan hennes ärkefiende, drottning Sofia Amalia, dog 1685. Hennes make Corfitz Ulfeldt dömdes i sin frånvaro till döden och irrade omkring i Europa som ett jagat villebråd till sin död 1664.

Sperling dömdes i juli 1664 av hovrätten i Köpenhamn för majestätsförbrytelse till förlust av ära, liv och gods. Dödsdomen gick dock aldrig i verkställighet, främst på grund av protester från den svenska regeringen, som hävdade att han vid gripandet stod under Hamburgs jurisdiktion, och skulle dömas enligt Hamburgs lagar. Hans gods och ägodelar konfiskerades och gavs till den överstelöjtnant Hagedorn, som hade lockat honom i fällan utanför Hamburg.

I en eländig, smutsig, mörk cell, där det enda ljuset kom från en öppning i taket, där också röken från den skorstenslösa kakelugnen fick söka sig ut och där råttorna sprang kring benen på honom fick

Tulkört, "flerstädes". Foto: Stellan Hedgren.

han tillbringa resten av sitt liv, 17 långa år. Han dog i sitt fängelse den 26 december 1681. Det var här han under dessa vidriga yttre omständigheter ändå lyckades skaffa skrivmaterial och författa den självbiografi, som till stora delar ligger till grund för kännedomen om hans växlingsrika och ödesmättade levnad, och som så medryckande levandegjort den botaniska resan till Gotland 1623.

DET BOTANISKA RESULTATET

Det botaniska resultatet av resorna, så som det redovisas i *Cista medica Hafniensis* 1662, är inte på något sätt överväldigande; snarare kan man tycka att det är skäligen magert. *Cista medica Hafniensis* innehåller bland andra artiklar en på latin författad biografi över Jörgen Fuiren med en avskrift av dennes epitafium och fyra växtförteckningar under den gemensamma rubriken: "INDEX Plantarum indigenarum quas in itinere suo observavit D. Georgius Fuiren." (Förteckning på inhemska växter, som Herr Georg Fuiren observerat på sin resa.)

De fyra förteckningarna innehåller:

1. 174 växter från Norge, utan lokalangivelser, uppställda i bokstavsordning.
2. 46 växter från Blekinge, delvis med lokalangivelser, ej uppställda i bokstavsordning.
3. 49 växter från Gotland, delvis med lokalangivelser, ej uppställda i bokstavsordning.
4. 62 växter från Skåne, delvis med lokalangivelser, ej uppställda i bokstavsordning.

Blekingelistan innehåller en del växter från Skåne och Skånelistan innehåller också de halländska växterna. Ordningsföljden tyder på att växterna i de senare listorna är uppställda i den ordning de påträffats. En viss tveksamhet om detta gäller gotlandslistan, men mera om den senare.

Man vet att Fuiren aldrig var i Norge. Sperling däremot samlade och pressade växter redan under sin första resa dit 1622, det år då Fuiren reste ensam på Jylland. De båda träffades på hösten detta år och jämförde sina fynd och hjälpte varandra med bestämningarna. För att kunna göra det måste materialet ha förelegat i form av pressade växter i ett herbarium. Sannolikt har Sperling haft sina växter ordnade i bokstavsordning och sedan förtecknat dem i en lista, som han gav till Fuiren före hemresan till Tyskland. Allt talar för att det är denna förteckning, som utgör de norska arterna i *Cista medica Hafniensis*. Ytterligare ett skäl som talar för detta är att de växter, som Sperling samlat vid senare resor och vistelser i Norge och som är omnämnda i självbiografen, saknas i *Cista medica*-förteckningen.

Sperling samlade och pressade växter också under resorna 1623. Han nämner i självbiografen att han vid hemkomsten överlämnade en katalog på de funna växterna till Fuiren, medan han behöll de pressade växterna och tog med sig dem till Hamburg, där han visade upp dem för fadern.

Det ringa antalet växter i förteckningarna är förvånande. Självfallet har man sett många fler arter och sannolikt också noterat dem. Ser man närmare på förteckningarna, finner man att ytterst få arter är noterade på mer än en lista. Av de 331 noterade arterna och varieteterna är blott några tiotal gemensamma för två eller flera listor och avser då ofta olika varieteter av samma art. Kanske kan det vara så att Sperling endast samlade de arter och former, som

han tidigare saknade i sitt herbarium, och att han efter hemkomsten gjorde en förteckning enbart på dessa kompletterande växter.

Från Fuirens jylländska resa finns varken växter eller förteckningar bevarade. Det finns ej heller någon handling som visar att Fui- ren under sin livstid redovisat resultatet av sina resor för upp- dragsgivaren, Kristian IV eller hans kansler Kristian Friis. Det är dock svårt att tänka sig att en så betrodd man som Fuiren skulle ha underlåtit att redovisa ett uppdrag som gjorts på kunglig befall- ning. En sådan underlåtenhet borde ej ha gått spårlost förbi i en tid, då vida mindre förseelser kunde få mycket otrevliga personliga konsekvenser.

Om Fuiren gjort egna fullständigare anteckningar under resorna, vilket man får förmoda, och överlämnat dessa till uppdragsgivaren, har Sperlings listor ej behövts för redovisningen, utan blivit lig- gande kvar bland Fuirens papper, där de så småningom efter hans död upptäcktes av Thomas Bartholin. Vart de redovisade handlingarna ta- git vägen kan man bara spekulera över. Sannolikt har de på ett el- ler annat sätt förstörts eller förkommit, och Bartholin har fått nöja sig med de funna listorna när han i Cista medica Hafniensis ville resa ett äreminne över sin mosters man, denne "lysande man, Georg Fuiren, medicine doktor, kunnig och förfaren matematiker, bo- taniker och kemist", som eftermälet lyder på hans epitafium.

BESVÄRLIG TOLKNING AV LISTANS LATINSKA NAMN

De första tolkningarna av namnen är gjorda för utvalda, mindre av- snitt av listorna, dels i Aspegrens Blekingiska Flora (Karlskrona 1823), dels av Elias Fries i Flora Scanica (Uppsala 1835). En full- ständig tolkning av samtliga namn är gjord av A.E.Lindblom i ett föredrag i Uppsala 1838, tryckt i Fysiografiska Sällskapets Tid- skrift 4:e H. 1838. Lindblom var fil.dr. och docent i Lund och för botanisterna kanske mest känd som grundare av Sveriges första bota- niska tidskrift, Botaniska Notiser.

Tolkningen har stött på stora svårigheter. Man måste komma ihåg att listorna skrevs mer än 100 år före Linnés stora arbete, Species Plantarum (1753), där den binära nomenklaturen med ett släktnamn följt av ett artepitet konsekvent genomfördes. De namn som förekom- mer i listorna följer inte någon bestämd botanists benämningar; in- te ens Fuirens lärare, Bauhin i Basel, har följts vid namnsättning- en. Några växter har ej alls kunnat identifieras. I flera andra fall har Lindblom varit tveksam och noterat arten med ett frågetec- ken. K. Johansson har i sin stora avhandling 1897 tagit med uppgif- terna från gotlandslistan, men satt ytterligare några arter inom parentes med frågetecken.

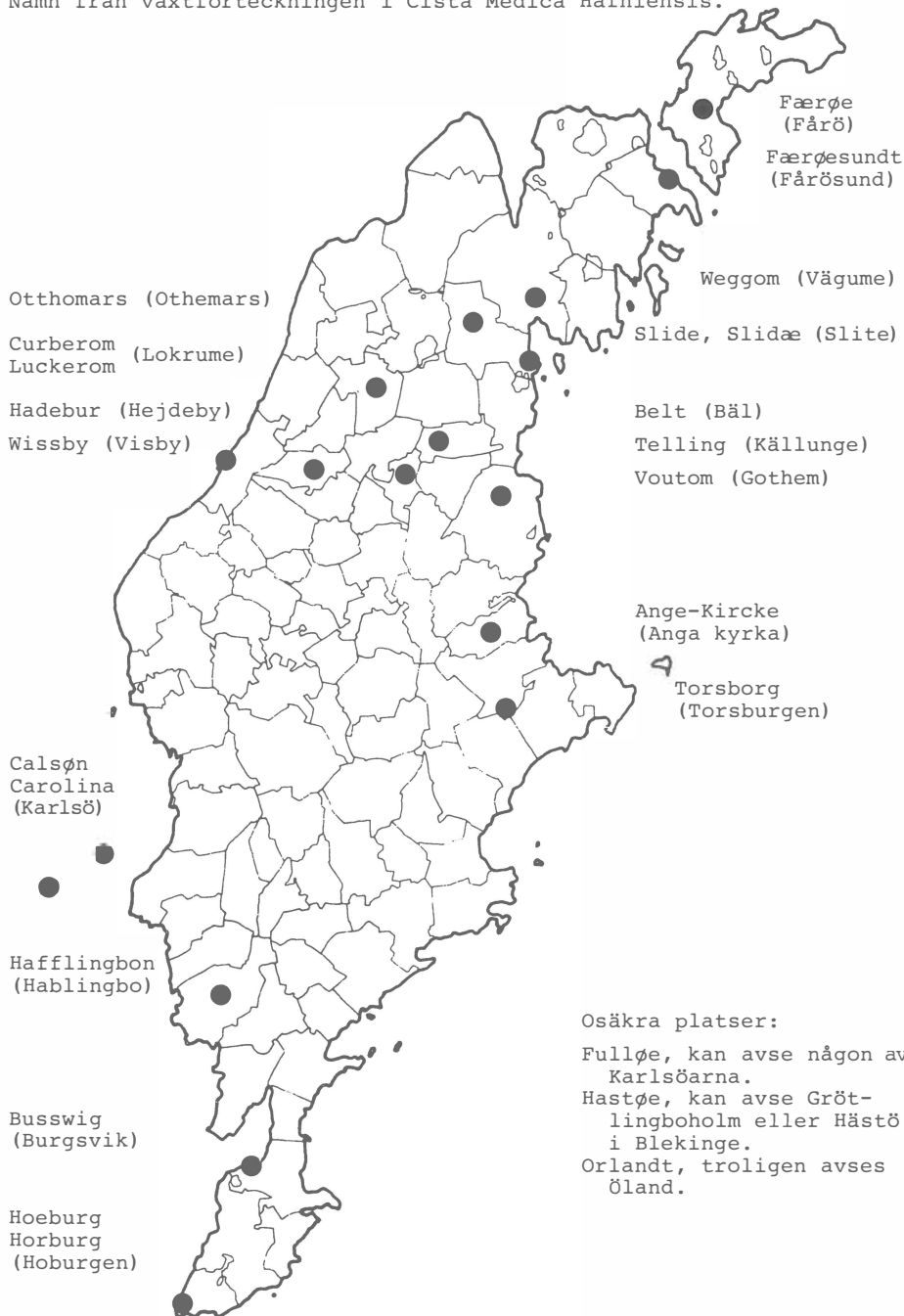
Den här publicerade gotlandslistan bygger helt på Lindbloms tolk- ning, men Johanssons frågetecken har tillfogats. Lindbloms latinska artnamn har ersatts av nuvarande namn enligt Krok och Almquist: Svensk Flora, 1984. De på latin avfattade lokal- och mängduppgif- terna, som Lindblom behållit oöversatta i sin tolkning, har komp- letterats med svensk översättning.

BESÖKTA PLATSER OCH RESRUTT PÅ GOTLAND

De på Gotland besökta platserna har - om än i några fall med viss tveksamhet - kunnat tolkas och föras in på karta. De tveksamma namnen är Curberom, Orlandt, Fullø och Hastøe. Curberom är nästan säkert en feltolkning av ett slarvigt skrivet Luckerum (Lokrume),

Platser på Gotland besökta av Fuiiren och Sperling 1623.

Namn från växtförteckningen i Cista Medica Hafniensis.

som förekommer intill i förteckningen. Orlandt torde betyda Öland. Namnet förekommer som tredje lokalangivelse för en art som setts både på Torsburgen och Karlsö, och kan ha skrivits dit efteråt. Fullø är sannolikt någon av Karlsöarna. Visserligen förekommer också namnen Calsøn och Carolina, och Sperling talar om stora och lilla Karlsö i sin självbiografi, men under den danska tiden kallades de ofta fågelöarna. I en gammal jordabok från 1608, som finns på landsarkivet i Visby, uppräknas "Foullholmene" bland de öar som tillhör Kungl. Maj:t. På en karta från 1676 kallas de "Fugel=öjar". Svårare att lokalisera är Hastøe. Det är möjligt att man avser Gröttingboholm, som enligt muntlig uppgift av Tommy Sundberg, Landsarkivet i Visby, kallades Hästholmen av lokalbefolkningen långt fram på 1800-talet. Men det kan också vara Hästö i Blekinge skärgård, som man kan ha besökt på återresan, då troligen också Sperling ritade av runstenen på Sturkö. Den art som är antecknad för Hastøe är strandmalört, *Artemisia maritima*, och den kan ha setts på vilken som helst av öarna.

Lindblom antar att listan är uppställd i den ordning växterna samlades och därmed skulle visa resrutten på Gotland. Han kan ha stött sig på att det är lätt att konstruera en resrutt på detta sätt. Färdriktningen mellan två orter skulle kunna utläsas av den ordning som orterna nämnts i, när fynd emellan dem noterats. Enligt denna tolkning har resan börjat i Slite, gått via Bäl, Källunge och Hejdeby till Visby, sedan via Lokrume, Othemars, Vägume till Fårösund och Fårö, därifrån söderut via Gothem, Anga och Torsburgen till Karlsö, Hablingbo, Burgsvik och Hoburgen.

Mot detta talar uppgifterna i Sperlings självbiografi, som inte utan vidare kan förkastas. Han skriver där att man kom fram till Visby och reste hem från Slite. Uppgiften verkar trovärdig av flera skäl. Tjära skeppades nästan undantagslöst ut från Visby vid denna tid, medan trävaror kunde hämtas på andra ställen bl.a. i Slite.¹⁵ Tjären, som förvarades i tunnor, bör ha placerats nere i lastrummet och därför först lastats i Visby, varefter skeppet gått till Slite för att lasta balkarna.

Sperling skriver att man genast efter ankomsten tog in i superintendentens hus och gick upp till guvernören på slottet för att anmäla sin ankomst och visa upp passet med det kungliga uppdraget. Guvernören skaffade dem hästar till nästa dag, så att de kunde begynna sin resa.

Slite svarar för en stor del av fynden. Man bör alltså ha haft relativt gott om tid för botaniserandet där. Om fartyget anlänt till Slite är det väl sannolikt att man fortast möjligt begett sig till Visby för att besöka guvernören och knappast gett sig tid till något mera omfattande botaniserande dessförinnan. I väntan på fartygets avgång för hemresan bör det däremot ha funnits bättre tid att samla växter.

TIDPUNKTEN FÖR RESAN

Full klarhet i resrutten kanske aldrig går att få, och det är väl ej särskilt viktigt heller. Intressantare är att försöka fastställa vid vilken tidpunkt på året, som resan ägde rum. I materialet finns inga direkta tidsangivelser. Tulljournaler för de gotländska hamnarna finns inte för 1623. Man får söka sig fram längs andra vägar.

Resorna till Halland, Skåne och Blekinge ligger före gotlandsresan i tiden, men av växtförteckningarna att döma kan de ej ha ägt rum särskilt tidigt på våren eller försommaren. T.ex. bör man i Halland

knappast ha kunnat identifiera fältgentiana och klockgentiana förrän under högsommaren.

Om gotlandsresan skriver Sperling att säden växte så hög att han helt täcktes av den, när han stod på åkern. Det bör ha varit ganska nära skördetiden, således tidigast under andra halvan av juli. Vidare skriver han att han efter hemkomsten till Köpenhamn stannade hos Fuires i tre veckor, men att han sedan, "då hösten redan kommit", reste till föräldrahemmet i Hamburg. Tidpunkten bör därför vara någon gång kring månadsskiftet juli-augusti. Med den tidpunkten för ögonen finns det kanske anledning att se lite närmare på tolkningen av växtfynden. Är det t.ex. möjligt att så sent på sommaren säkert identifiera en så tidigt vissnande vårväxt som grusbräcka, *Saxifraga tridactylites*? Här finns plats för intresserade gotlandsbotanister att forska vidare.

Grusbräcka,
påträffad i
Slite under
Fuires och
Sperlings
gotlandsresa?
Foto: Bo Ham-
mar.

VÄXTFÖRTECKNING

JÖRGEN FUIRENS OCH OTTO SPERLINGS GOTLANDSRESA 1623

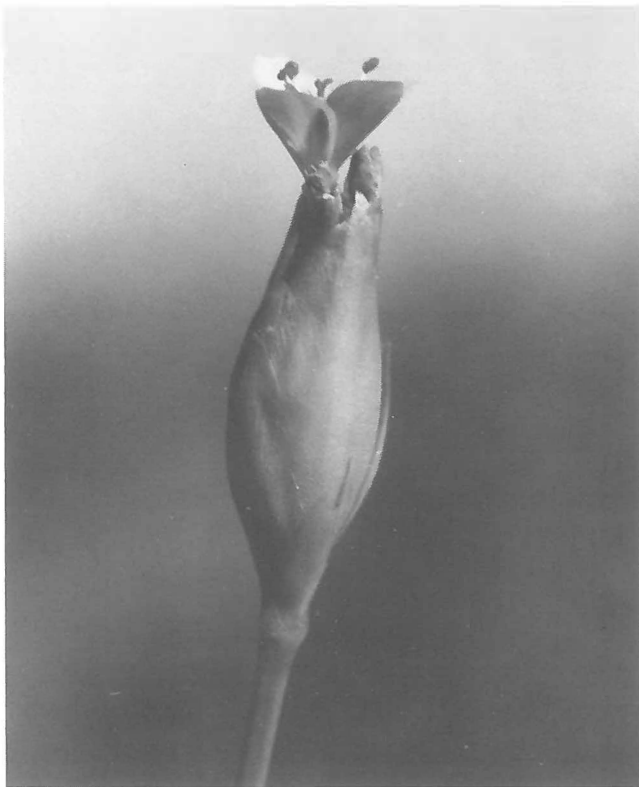
Originaltexten från Cista medica Hafniensis med tolkning av Al.Ed. Lindblom 1838. Nuvarande latinska och svenska namn enligt Krok och Almquist: Svensk Flora, 26:e upplagan (1984). De latinska beskrivningarna (ej alla arterpitet) översatta till svenska.

Plantæ itineris Gothici. Växter från resan på Gotland.

Sedum alpinum, uti videbatur, vel Drabae species: til <i>Slide</i> . /Den syntes såsom Sedum alpinum eller en Draba-art: i Slite./	-Grusbräcka <i>Saxifraga tridac-</i> <i>tylites</i> ?
Gallii facie planta flore albo triphyllo, ibid. & passim in sylvis. /Galium-liknande vitblommig ört med tre kron- blad, på samma plats och flerstädes i skogar./	-Färgmåra <i>Galium triandrum</i>
Androsace altera Matthioli, ibid. in petra. /Androsace, en annan Matthioli på samma plats på klippa./ ¹⁶	-Grusviva <i>Androsace septen-</i> <i>trionalis</i>
Ruta muraria, ibidem. /Ruta muraria, på samma plats./	-Murruta <i>Asplenium ruta-</i> <i>muraria</i>
Veronica spicata, ibidem in collibus & acris. /Veronica spicata, på samma plats på kullar och i åkrar./	-Axveronika <i>Veronica spicata</i>
Lotus tetragonolobus flore flavo, ibid. /Gulblommande Lotus tetragonolobus på samma plats./	-Klöverärt <i>Tetragonolobus</i> <i>maritimus</i>
Paralytica alpina, passim in omnibus pratis. /Paralytica alpina, flerstädes i alla ängar./	-Majviva <i>Primula farinosa</i>
Sempervivum majus, Slidae. /Sempervivum majus, Slite./	-Taklök <i>Sempervivum tec-</i> <i>torum</i>
Scordium, ibidem; vocant <i>Fiskemunde</i> /Scordium, på samma plats; de kallar den "Fiskemunde"./ ¹⁷	-Lökgamander <i>Teucrium scordium</i>
Allium minimum foliis subtilissimus, ibid. /En mycket liten Allium med ytterst fina blad, på samma plats./	-Gräslök <i>Allium schoeno-</i> <i>prasum</i> ?

/En mycket liten Allium med ytterst fina blad, på samma plats./	<i>Allium schoenoprasum</i> ?
Illecebra flore albo, passim. /Vitblommande Illecebra, flerstädes./	-Vit fetknopp <i>Sedum album</i>
Pyrola flore magno & patulo, Slidae. /Pyrola med stor och öppen blomma, Slite./	-Vitpyrola <i>Pyrola rotundifolia</i>
Scorzonera angustifolia, ibidem. /Scorzonera angustifolia, på samma plats./	-Svinrot <i>Scorzonera humilis</i>
Pyrola minima qvarta Clus. monophyllos, ibidem & alibi. /Clusius' fjärde Pyrola, mycket liten, enblommig, på samma plats och annorstädes./ ¹⁸	-Ögonpyrola <i>Moneses uniflora</i>
Orchis odorata, passim in pratis humidis. /Orchis odorata, flerstädes i fuktiga ängar./	-Luktsporre <i>Gymnadenia odoratissima</i>
Helleborine angusti folia flore albo, Slidae. /Helleborine angustifolia, vitblommig, Slite./	-Vit skogslilja <i>Cephalanthera longifolia</i> ?
Vincetoxicum, passim. /Vincetoxicum, flerstädes./	-Tulkört <i>Vincetoxicum hircundinaria</i>
Sorbus centaurii folio, <i>Huchseltrae</i> / in sylvis aliquibus. /Sorbus centaurii folio, "Huchseltrae", i en del skogar./	-Oxel <i>Sorbus intermedia</i>
Orchis oculata, Slidae. Orchis oculata, Slite. ¹⁹	-Johannesnycklar eller Jungfru Marie nycklar <i>Orchis militaris</i> el. <i>Dactylorhiza maculata</i> ?
Paralytica rotundifolia, radice anisi odore, ibidem. /Paralytica rotundifolia, rot anisdoftande, på samma plats,/	-Gullviva <i>Primula veris</i> ?
<i>Sedum Silesiacum</i> . ²⁰	-
Potamogetum bulbosum, inter Belt & Telling . /Potamogetum med lök, mellan Bäl och Källunge./	-

Hylsnejlika, "vac-
ker Caryophyllus,
spädblommig."
Foto: Bo Göran
Johansson.

/Potamogetum med lök, mellan Bäl och
Källunge./

Asphodelus pulcher, spica graminea, inter
Telling & Hadebur.

/Asphodelus pulcher, gräsliknande ax, mel-
lan Källunge och Hejdeby./

-Kärllilja
Toefieldia caly-
culata ?
(godk.av K.Joh.)

Pyrola 2. Clusii, passim in sylvis.
/Clusius' andra Pyrola, flerstädes i skogar./¹⁸

-Björkpyrola
Orthilia secunda

Centaurium, Aurin.
/Centaurium, "Aurin"./²¹

-Flockarun
Centaurium eryth-
rea

Serratula, Engeskerde, ea tingunt flavo co-
lore.
/Serratula, "Engeskerde", hon färgar gul
färg./

-Ängsskära
Serratula tinc-
toria

Höger:
Kärrtörel före-
kommer ännu i
dag mellan Got-
hem och Ånga.
Vänster:
Bergsskrabba,
uppgiven bl.a.
från Karlsö av
Fuiren och
Sperling.
Foton: Bo Hammar.

Millefolium, Røllike.
/Millefolium, "Røllike"./

-Røllika
Achillea mille-
folium

Lapathum, Rabur.
/Lapathum, "Rabur"./22

-Syra el. skräppa
Rumex sp.?

Frutex periclimeni facie, baccis rubris. intra
Wissby & Luckerom; etiam passim in syl-
vis alibi.

-Skogstry
Lonicera xylosteum

/Lik Frutex periclimeni, med röda bär, mellan
Visby och Lokrume, även annorstädes på många
ställen i skogar./

Caryophyllus pulcher tenuifolius, tenuiflo-
rus, intra *Curberom & Othomars,*
etiam in Carolina.

-Hylsnejlika
Petrorhagia proli-
fera ?

/Tunnbladig vacker Caryophyllus, spädblommig,
mellan Lokrume(?) och Othemars, även på
Karlsö./

Globularia ibidem.
/Globularia på samma plats./

-Bergsskrabba
Globularia vul-
garis

Phalangium alterum Dodonaei videtur; co-
piose in Carolina, sed parce admodum
in Gotlandia.

-Liten sandlilja
Anthericum ramosum

/Såsom en annan Dodonaeus' Phalangium mass-
vis på Karlsö, dock synnerligen sparsam på
Gotland./ ²³

Scabiosa arietina erecta. intra Weggom &
Færøesundt.

-Fältvädd
Scabiosa colum-
baria

/Scabiosa arietina upprättstående, mellan
Vägume och Fårösund./

Medium. in *Færøe*.
/Medium. på Fårö./

-Toppklocka
Campanula glome-
rata

Ramnus solutivus, *Vriebaers-Trae*
/Ramnus solutivus, "Vriebaers-Trae"./ ²⁴

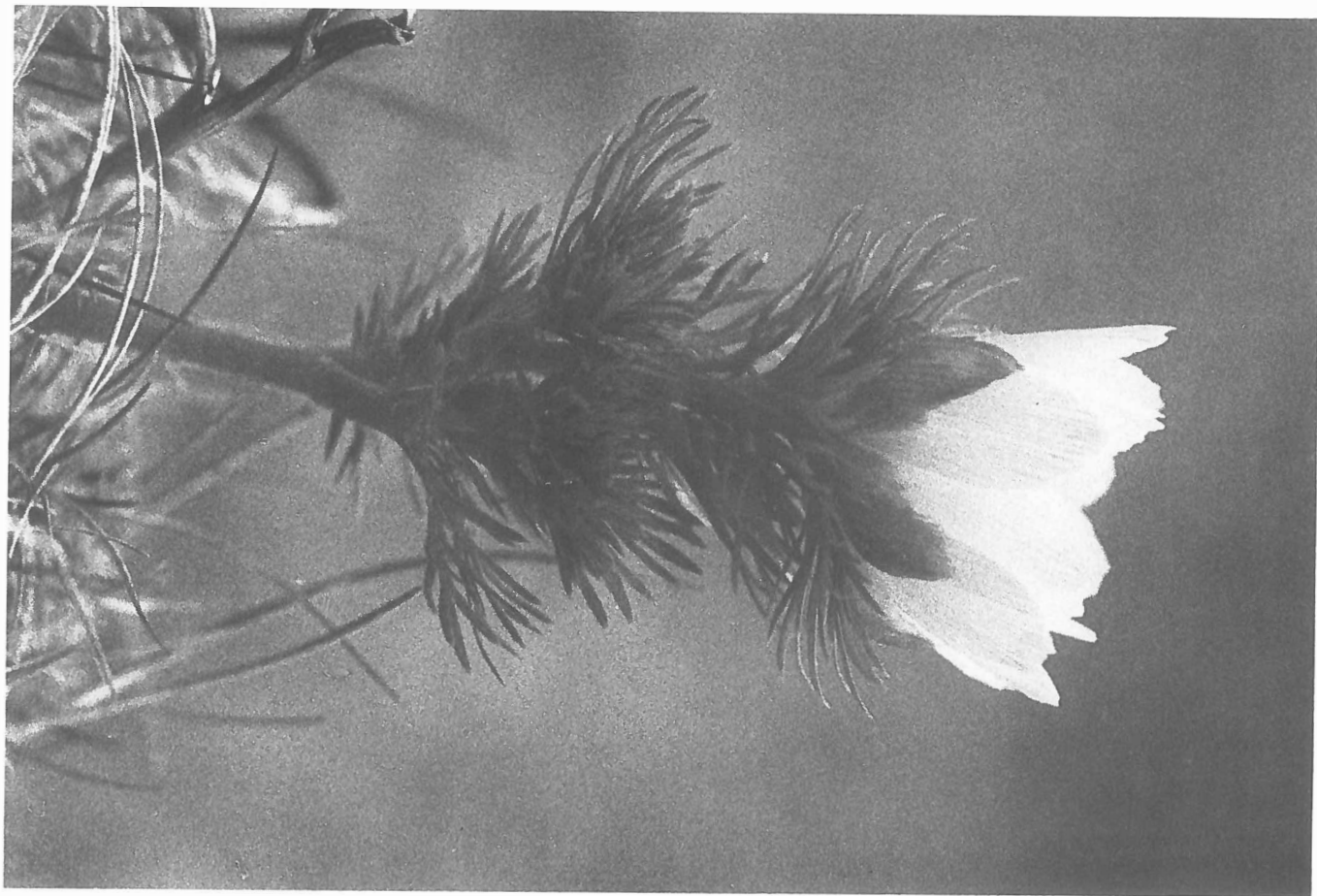
-Getapel
Rhamnus cathar-
ticus

Ambrosia videtur, qva utuntur ad vestes, ne
å tineis erodantur.

-Äbrodd
Artemisia abrota-
num ?

/Såsom Ambrosia, som de använder till kläder
för att dessa inte ska förstöras av mal./

Trifolium flore aureo, instar faeni Burgundiaci. /Guldfärgad Trifolium, liknar Burgundiskt hö./	-Gullucern <i>Medicago falcata</i>
Tithymalus qvidam, intra Voutom & Angekircke. /Någon sorts Tithymalus, mellan Gothem och Ånga kyrka./	-Kärrtörel <i>Euphorbia palustris</i>
Seseli Aethiopicum, in Torsborg / Calsøn / Orlandt. /Seseli Aethiopicum, på Torsburgen / Karlsö / Öland (?) ./	-Krussilja <i>Selinum carvifolia</i> ? (K.Joh.)
Consiligo, copiosissime in Calsøn apud Hordburg. /Consiligo, massvis på Karlsö (och) vid Hoburgen./	-Våradonis <i>Adonis vernalis</i>
Lithospermum maritimum videtur in Fulløe. /Såsom Lithospermum maritimum på Fullö./	-Stenfrö <i>Lithospermum officinale</i> ?
Seseli peloponense, Calsøn. /Seseli peloponense, Karlsö./	-Säfferot <i>Seseli libanotis</i> ? (K.Joh.)
Cochlearia parva, ibidem. /Cochlearia parva, på samma plats./	-Dansk skörbjuggsört <i>Cochlearia danica</i>
Gramen junceum cum utriculis, intra Busswig & Haßlingbon. /Tåg-gräs med små blåsor, mellan Burgsvik och Hablingbo./ ²⁵	-Löktåg <i>Juncus bulbosus</i> ?
Absinthium qvoddam marinum in in insula Hastøe. /Någon Absinthium vid havet på ön Hästö./	-Strandmalört <i>Artemisia maritima</i>
Ophyoglossum, Busswig in prato. /Ophyoglossum, Burgsvik på äng./	-Ormtunga <i>Ophioglossum vulgatum</i>
Brassica marina, til Hoeburg. /Brassica marina, vid Hoburgen./	-Kålrot <i>Brassica napus</i> (K.Joh.)
Tragum Matthioli ibidem. /Matthioli's Tragum på samma plats./	-Sodaört <i>Salsola kali</i>
Plantago aquatica tenuifolia. /Tunnbladig vatten-Plantago./	-Flocksvalting <i>Baldellia ranunculoides</i>

Ett särskilt tack riktar författaren till bibliotekarie Gisela Odéen, Visby, som bidragit med värdefulla synpunkter på översättningen till svenska av avsnitten ur Otto Sperlings självbiografi, samt till lektor Ragnhild Hedbom, Visby, som biträtt med översättningarna från latin till svenska.

NOTER

1. Namnet uttalas *Fyren*, ej *Fuire* som angivits av Lindblom (1848) och Johanson (1897). Se Blangstrup (1920) och Laursen (1919).
2. Exempelvis Gertz (1921a-b, 1926, 1933, 1947) och Lindblom (1848).
3. Med kondition avses tjänst, i första hand som informator eller resällskap, ett vanligt sätt för unga studenter att klara sitt uppehälle och få se sig om i världen.
4. Jesper von Boeckwold = Caspar von Buchwald, hovjunkare och kammarjunkare hos Kristian IV. Följde denne på gotlandsresan 1624.
5. Friedrich Günther, tyskfödd diplomat (1581-1655), Kristian IV:s inflytelse-rikaste utrikespolitiska rådgivare. Motarbetade Gustav II Adolfs strävanden att få inflytande i Tyskland.
6. Förmodligen avses Kullen, Kullaberg. Det är möjligt att Sperling här blandar ihop sina minnesbilder. Han kan ha sett Kullen som ett blått moln över sjön på någon av sina norgeresor. Det finns nämligen ingenting i växtförteckningen som anger "Blåkulla" som växtplats, vilket dock ej behöver betyda att man inte varit där. Däremot finns flera fynd noterade från öarna utanför Varberg, dit man kunde hinna fram och tillbaka på dagen.
7. Holmen = Slottsholmen i Köpenhamn.
8. Superintendenten kallades vid denna tid "Generalprost". Ämbetet innehades 1623 av Antonius Kolding. Superintendentens hus låg i kvarteret Priorn mitt emot domkyrkan (gamla Desideriaskolan).
9. Guvernör år 1623 var Christoffer Ulfeldt, som hade Gotland i förläning och residerade på Visborgs slott 1619-25.
10. I originalet användes ordet "Stammbuch". Det var ursprungligen en bok som adelsmännen i feodal tid medförde då de besökte furstehov och riksdagar; den var en legitimationshandling som angav deras härstamning. Under 1600- och 1700-talen blev stambok liktydigt med de vänböcker, som förekom vid universiteten och fylldes med autografer och sentenser (af Klintberg 1978). Sperling var ingen adelsman, men han umgicks med sådana och hade säkert behov av att kunna legitimeras sig. I hans fall kan man nog anta att boken användes både som legitimation och att samla autografer i.
11. Sterckö = Sturkö i Blekinge skärgård. På en strandäng vid Skäggenäs står Blekinges enda runsten från Vikingatiden (900-talet). Inskriften lyder: "Gudes skeppskamrat reste sten."
12. Asteroites, stjärnkoraller, "hexakoraller": sammanfattande benämning på olika koralldjur, havsanemoner m.m. Förstenade sådana hade stort anseende och räknades nästan till ädelstenarna. Man tillskrev dem förmågan att bota pest och fördriva mask. Krigare, som bar dem i sin ränsel, kunde vara säkra på seger.
13. Sperling använder uttrycket "Dannen vnd Fichten", vilket översatt egentligen är ädelgranar och granar. Sannolikt är "Dannen" en ren felskrivning; han torde avse "Kiefern", som är det rätta tyska namnet på våra vanliga tallar.
14. Markasit = strålkis, leverkis. Bildar gula till gulgröna rombiska kristaller av FeS_2 . Skiljes på kristallformen från vanlig svavelkis, pyrit, med samma kemiska formel. Användes till smycken.
15. Den 30 april 1622 beordrades länsherren Christoffer Ulfeldt att under vintern låta hugga specificerade mängder timmer, som skulle föras till Östergarn, Slite, Klinte och Visby för avhämtning med kungens skepp från våren 1623. Den 18 april 1623 befalldes Ulfeldt "at lade hugge 30 tylter Bjaelker, 24 Al lange og af de største han kan faa, till den ny Børs for Københavns Slot, saa de kunde lige rede, naar der sendes Skib efter dem. Han skal er-

- klaere sig till Admiralen paa Holmen om, naar og ved hvilket Ladested Bjaelkerne skulle afhentes." (Laursen 1919.)
16. Matthioli, Pietro Andrea (d.1577), italiensk botanist.
 17. Namnet ej upptaget i Gustavsson (1947).
 18. Clusius, Carolus (1525-1609), fransk botanist.
 19. K.Johansson (1897) tar endast upp *Orchis militaris* (med ?).
 20. Möjligan tryckfel för *Ledum*. I så fall skvattram, *Ledum palustre*.
 21. K.Johansson (1897) tolkar den till kustarun, *C. littorale*.
 22. Kanske avses det gotländska "raubom"?
 23. Dodonaeus, Rembert (1515-1585), nederländsk läkare och botanist.
 24. Heter "vrietorn" på danska. Gamla gotländska namn är "mackebärstre" och "årmabärstre".
 25. K.Johansson (1897) tolkar den till stubbtåg, *Juncus compressus*.

LITTERATUR

- Bartholin Th., 1662: *Cista Medica Hafniensis. Hafniæ.*
- Bauhinus C., 1623 o. 1671: *Pinax theatri botanici. Ed.1 et 2. Francofurti et Basileæ.*
- Birket Smith S., 1885: *Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi, (1602-73). København. (Facsimilutgåva København 1974.)*
- Blangstrup Chr., red., 1920: *Salmonsens Konversationsleksikon, anden udgave, bind IX. København.*
- Breger W.G. & Johnsson J.W., 1920: *Otto Sperlings Studienjahre, nach dem Manuskript der Kgl Bibliothek zu Kopenhagen herausgegeben. Kopenhagen.*
- Christensen C., 1924-26: *Den Danske Botaniks Historie med tilhørende bibliografi. København.*
- Engeltoft P. & Dahl S., 1942: *Dansk Biografiskt Leksikon.*
- Fabricius A., 1889: *Illustreret Danmarkshistorie for folket. Odense.*
- Gertz O., 1921a: *Den första naturvetenskapliga forskningsfärden i Skåne. Ett 300-årsminne. Fauna och Flora. Bd 16.*
- Gertz O., 1921b: *Jörgen Fuiren, Ottho Sperling och den första naturvetenskapliga forskningsfärden i Skåne. Skånes Natur.*
- Gertz O., 1926: *Sperling, Stobæus, Linné och Leche och de första undersökningarna över Skånes flora. Svenska Linnésällskapets årsskrift. Årg. IX. Uppsala.*
- Gertz O., 1933: *Till Skånefloras äldre litteraturhistoria. Bot. Notiser 1933.*
- Gertz O., 1947: *Dömostorps flora. En hittills okänd växtförteckning från år 1754. Bot. Notiser 1947.*
- Gustavson H., 1947: *Gotländska växtnamn. Visby.*
- Hejneman E., m.fl., 1951: *Visby stift i ord och bild.*
- Hellgren E., 1948: *Länsherrar på Gotland under danska tiden.*
- Johansson K., 1897: *Hufvuddragen af Gotlands växttopografi och växtgeografi. K.V.A. Handl. Ny följd 29:1.*
- Klintberg B. af, 1978: *Författarnas Litteraturhistoria, del 2.*
- Krok Th. & Almquist S., 1984: *Svensk Flora, 26:e uppl., bearbetad av L. Jonsell och B. Jonsell. Uppsala.*
- Laursen L., red., 1919: *Kancelliets brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold. København.*
- Lindblom Ax. Ed., 1838: *Om O. Sperling och G. Fuirén samt deras bidrag till Skandinavien flora. Fysiographiska Sällskapets Tidsskrift, 4:e H.*
- Svensk Uppslagsbok, 2:a uppl., 1947-55. Malmö.
- Strelow H. Nielssøn, 1633: *Cronica Gothilandorum.*
- Wallin J., 1747: *Gothländske Samlingar.*

Torgny Rosvall, Bergmansgatan 6, 621 46 Visby

Gotlandsranunkel, *Ranunculus ophioglossifolius*, på Gotland

BENGT ENGLUND

Förekomsten av gotlandsranunkeln, *Ranunculus ophioglossifolius*, på Gotland har alltid förbryllat och fascinerat botanisterna, alltså sedan Westöö 1861 först upptäckte en enda isolerad utpost i Nordeuropa ovan Själso i Väskinde socken, fjärran från huvudutbredningen i Medelhavsländerna. Närmaste lokaler låg i Normandie och på ön Jersey. Både Sernander och efter honom K.Johansson tänkte sig en slumpartad fröspridning exempelvis från Frankrike med flyttande simfåglar. Sannolikheten för den hypotesen försvagades betänkligt, när jag 1931 oväntat fann arten i Folar i Ardre socken, och eliminerades definitivt av Thulins två fynd i samma trakter av Östra Gotland, först 1968 väster om Katthammarsvik i Kräklingbo socken och därefter 1976 i Sjaustru i Gammelgarps socken. Då en ensam fyndplats blivit fyra, måste arten tillmätas obestridlig hemortsrätt på ön. När och hur arten invandrat till Gotland har inte kunnat bestämmas. Snarast torde det ha skett under den atlantiska värmeperioden. Hultén (1950) räknar den till subatlantiska växter.

Jag har i en tidigare publikation (1942) utförligt redogjort för förutsättningarna för artens förekomst på Gotland och uppgifterna är fortfarande i stort sett giltiga. Jag nöjer mig därför här med att endast anföra en del kompletterande uppgifter och synpunkter.

En intressant företeelse, som förtjänar att studeras vidare, är växtens sporadiska framträdande under olika år. Ehuru jag besökt min fyndplats i Folar ett flertal somrar, dröjde det över 50 år, innan jag fick glädjen att åter finna några vackert blommande exemplar på platsen den 19 juni 1985. En tidigare sommar hade jag visat stället för Rolf Jacobson på länsstyrelsens naturvårdsenhet i Visby, utan att vi den gången såg några spår av växten. När jag brevledes meddelade fyndet till honom - han hade under tiden flyttat från Gotland till Uppsala - svarade han, att han på sin sista arbetsdag på länsstyrelsen i Visby den 7 juni, tillsammans med Karl-Erik Pettersson i Garde, hade besökt stället, varvid de registrerat åtta utvuxna exemplar, flertalet av dem i traktorhjulspår. En bifogad skiss visade att vi sett samma exemplar.

I vilken utsträckning utvecklade plantor förekommit i Folar under andra år, kan jag inte avgöra, eftersom jag inte varit på Gotland eller besökt stället varje år. Ganska glest måste det emellertid ha varit. På Thulins lokal i Sjaustru, som besökts regelbundet sedan upptäckten 1976, har växten bara visat sig somrarna 1977, 1980 och 1984, för att helt saknas just då jag fann den i Folar. Omvänt såg jag den rikligt blommande i Sjaustru 1984, men alls inte i Folar. Synbarligen är ranunkeln ytterligt känslig för samspellet mellan klimatiska och edafiska faktorer, i vilket avseende de båda fyndplatserna reagerar olika. För att närmare belysa detta fenomen synes det mig önskvärt att under en längre följd av år inventera artens förekomst, antal exemplar etc. på alla fyndorterna och att sedan jämföra dessa data med årets väderleksförhållanden. På Westöös ursprungliga lokal i Väskinde lär arten enligt Thulin ha gått ut på 1950-talet. Växtplatsen i Kräklingbo förstördes vid

ett vägbygge. Man kan dock aldrig vara säker på att grobara frön inte finns kvar och under gynnsamma förhållanden senare kan gro, varför lokaler bör undersökas varje sommar. För att den väderleksskänsliga, ettåriga arten skall kunna överleva, behöver den ha en effektiv buffert i händelse av upprepade somrar med otjänlig väderlek. En sådan utgör frönas förmåga att bevara grobarheten under långa perioder. Brittiska forskare som ägnat sig åt att restaurera växtens två kända lokaler i England anser att fröna kan behålla sin grobarhet i jorden åtminstone 25-30 år.

Även om arten av allt att döma har stor förmåga att hävda sig under naturliga förhållanden, är tilltagande kulturpåverkan ett allvarligt hot, som behöver motverkas. Förstöringen av växtplatsen i Själös och vägbygget i Kräklingbo är exempel på människans framfart. Rolf Jacobsson och Örjan Nilsson konstaterade en sommar genom räkning med några dagars mellanrum, att 7-8 exemplar tagits av skrupelfria växtsamlare. Sjaustru-

lokalen synes på annat sätt inte vara direkt utsatt för förstörelse. Folarlokaler är däremot redan delvis omvandlade och förstörda, dels genom utdikningen och uppodlingen av Helgmyr, dels genom avverkning och traktorslitage på den ömtåliga hållmarken. Markägaren har där av Rolf Jacobsson gjorts uppmärksam på den sällsynta växten, och är införstådd om vikten av försiktighet på platsen. Hopp finnes sålunda om att förekomsten undgår omedelbar radikal förstörelse.

Några synpunkter på fredningen av sällsynta och hotade arter:

1. Fridlysning av ifrågakvarande art och av växter i allmänhet är ett mycket ineffektivt och otillräckligt skydd.
2. Konstaterade växtplatser för hotade arter behöver ofta begränsad lokal fredning och skydd genom inhägning, utan stora kostnader för inköp och reservatbildning. Detta är något för länsstyrelsernas naturvårdsenheter att finna lösningar på.
3. Mången gång räcker det inte med att freda en växtlokal, då utdikning, ändring av vattenföring, uthuggning, anläggning av vägar osv i omgivningen kan sträcka sina verkningar in på växtplatsen. Detta kräver framsynt bevakning.

LITTERATUR

- Englund B., 1942: Ny fyndort för *Ranunculus ophioglossifolius* Vill. på Gotland jämte några synpunkter på artens förekomst därstädes. Mem. Soc. pro Fauna et Flora Fenn. 17. Helsingfors.
- Fähræus G. & Högström S., 1985: Nyheter i Gotlands Flora 1984. Rindi 1985:1.
- Hultén E., 1950: Atlas över växternas utbredning i Norden. Stockholm.
- Polunin O., 1969: Flowers of Europe. London.
- Thulin M., 1976: Nya fynd av gotlandsranunkel och hjorttunga på Gotland. Svensk Bot. Tidskr. 70:301.

Ranunculus ophioglossifolius
Ill. ur Polunin (1969)

Fynd i inventeringsrutorna Lojsta och Rovide 1986

SVEN och BRITT SNOGERUP

Brudborste, *Cirsium helenoides*, tidigare ej uppgiven från Gotland, hittades första gången den 12 juli 1986 ca 1,5 km norr Lojsta Slott.

Växtplatsens läge vid ett grävt dike ingav vissa misstankar om att den kunde vara relativt nyinförd. Dessa skingrades dock något av ett nytt fynd två dagar senare 4,5 km därifrån, 2,5 km VNV Lojsta kyrka. Ett tredje fynd gjordes sedan under inventeringslägret i Hejde den 18 juli av Sigrid Cederwall m.fl. inom ekonomiska kartbladet Gajstmyr 2,5 km NNO om den andra lokalen.

Den första lokalens läge: Ekonomiska kartbladet Lojsta, 06J 1b, km-ruta 42, koordinater 35/55 (enligt RUBIN 06J 1b 435 255) båda sidor om ett dike. Brudborsten växer här i relativt gles skog. Som följeväxter noterades örnbräken, tall, gran, en, hassel, vårtbjörk, blodrot, vildapel, rönn, stenbär, älggräs, skogsnäva, brakved, blåbär, ljung, olvon, skogskovall, svinrot, liljekonvalj, piggrör, bergsslok, backskäfting, vispstarr, lundstarr och slankstarr (*Pteridium aquilinum*, *Pinus sylvestris*, *Picea abies*, *Juniperus communis*, *Corylus avellana*, *Betula pendula*, *Potentilla erecta*, *Malus sylvestris*, *Sorbus aucuparia*, *Rubus saxatilis*, *Filipendula ulmaria*, *Geranium sylvaticum*, *Frangula alnus*, *Vaccinium myrtillus*, *Calluna vulgaris*, *Viburnum opulus*, *Melampyrum sylvaticum*, *Scorzonera humilis*, *Convallaria majalis*, *Calamagrostis varia*, *Melica nutans*, *Brachypodium pinnatum*, *Carex digitata*, *C. montana* och *C. flacca*).

Antalet blomställningar var ungefär 150, men dessutom fanns ett tusental ej blommande rosetter. Beståndets storlek uppskattades till 100 x 100 m. Ett par exemplar gav klart intryck av att ha blivit uppkastade i vallarna vid dikesgrävningen, som måste ha skett för ett flertal år sedan. Ett beläggsexemplar (Snogerup 4572) har tagits och deponerats vid LD.

Den andra lokalens läge är: Ekonomiska kartbladet Rovide, 06J 1a, km-ruta 33, igenväxande skogsmark kring 35/18 (RUBIN-koordinater 06J 1a 335 318), väster om åkern. Här noterades som följeväxter åkerfräken, gran, en, blodrot, stenbär, kråkvicker, skogsnäva, vitpyrola, ljung, olvon, ängskovall, vårbrodd, piggrör, tuvtåtel, bergsslok och darrgräs (*Equisetum arvense*, *Picea abies*, *Juniperus communis*, *Potentilla erecta*, *Rubus saxatilis*, *Vicia cracca*, *Geranium sylvaticum*, *Pyrola rotundifolia*, *Calluna vulgaris*, *Viburnum opulus*, *Melampyrum pratense*, *Anthoxanthum odoratum*, *Calamagrostis varia*, *Deschampsia cespitosa*, *Melica nutans* och *Briza media*).

Antalet blomställningar var ca 55. Dessutom fanns några hundra ej blommande rosetter.

Den tredje lokalens läge är: Ekonomiska kartbladet Gajstmyr, 06J 2a, km-ruta 04 i en fuktig hyggeskant vid 7/4 (RUBIN-koordinater 06J 2a 07 44). Ett 25-tal blomställningar fanns över ett område om cirka 15 x 20 m.

Brudborste, foto-
graferad vid den
första fyndplatsen
1,5 km norr Lojsta
Slott. Foto: Bo
Göran Johansson.

När nu tre stora och väletablerade bestånd hittats inom ett halvmil-stort område, kan brudborsten knappast vara införd nyligen. Antingen är den en ursprunglig medlem av Gotlands flora eller en gammal införd art. Att den så länge undgått upptäckt beror kanske på dess lokalkrav. Brudborsten växer på måttligt näringsrik och fuktig mark, alltså inte i anslutning till extrema lokaler som mest attraherat de gamla pionjärbotanisterna.

Svinamarant, *Amaranthus retroflexus*, i ogräsrik grönsaksodling ca 1 km N Hågvalds, ekonomiska kartbladet Rovide, 06J 1a, km-ruta 11, koordinater 1/9 (RUBIN 06J 1a 11 19). Av ägaren betecknad som svårutrotat ogräs, förekommande i tiotals mycket välväxta exemplar. Svinamaranten har troligen införts som förorening med trädgårdsfrö, då mera omfattande trädgårdsmästeri tidigare bedrivits.

Spjutsporre, *Kickxia elatine*, vid Tjängvide, ekonomiska kartbladet Lojsta, 06J 1b, km-ruta 04, kring 25/28 (RUBIN 06J 1b 025 428). Spjutsporren växte i år, 1986, rikligt i kanten av en kornåker. Det område där den förekom rikligast var lägre beläget än den övri-

Spjutsporre
vid Tjängvide.
Foto den 18
juli 1986, Bo
Göran Johans-
son.

ga åkern, med glesare och mindre korn, troligen en vinterfuktig fläck. Spjutsporren observerades längs en sträcka av minst 50 m och tycktes förekomma vidare inåt åkern, antalet exemplar troligen över 1000.

I åkerkanten växte även nattglim, åkerranunkel, sydsmörblomma och åkerkårel (*Silene noctiflora*, *Ranunculus arvensis*, *R. sardous* och *Erysimum cheiranthoides*). Inom byområdet nära lokalen finns ett flertal gamla gårdsväxter och ogräs, bl.a. fiskmålla, *Chenopodium polyspermum*, i en egenartad form med starkt förkortade blomställningar, vägsenap, gatkrassing, rosenmalva och odört (*Sisymbrium officinale*, *Lepidium rudemale*, *Malva alcea* och *Conium maculatum*).

Spjutsporre påträffades under året även av Magdalena Agestam och Claes Tullbrink i en av de slumpade provrutorna (i Eksta) i den pågående provruteinventeringen.

Tagelstarr, *Carex appropinquata*, iakttagen på flera ställen längs bäcken från Kyrkträsk till Broträsk och även vid sydändan av Hageby träsk. Sammanlagt rör det sig om ett stort antal tuvor. Troligen missgynnas tagelstarren av den igenväxning med vass som sker på tidigare slåttade och betade ytor. Tidigare rapporterad från Bjärsträsk av Jörgen Petersson i Fåhræus & Högström (1985).

LITTERATUR

Fåhræus G. & Högström S., 1985: Nyheter i Gotlands flora 1984.
Rindi 1985:1.

Sven och Britt Snogerup
Botaniska Muséet, Ö. Vallgatan 18
223 61 Lund

Botanikläger vid Hejdes 17—20 juli 1986

BO GÖRAN JOHANSSON

Den 17 till 20 juli hade Gotlands Botaniska Förening ett botanikläger vid Skogsbruksskolan i Hejdes i Fröjel. Ungefär 30 deltagare samlades vid frukost på torsdagsmorgonen den 17:de, och därefter presenterades uppläggningsen av arbetet de fyra dagarna som botaniklägret skulle pågå. Huvudsyftet var att inventera ett område motsvarande två ekonomiska kartblad (50 km²) och genom detta arbete tillägna sig botaniska kunskaper för eget inventeringsarbete inom Projekt Gotlands Flora. Deltagarna indelades i sex smågrupper om 4-5 deltagare, som var och en hade att inventera 8 km² under torsdag till lördag. I varje grupp fanns då någon mer erfaren inventerare, för att ingen skulle bli lämnad helt utan hjälp.

Förmiddagen inleddes dock med gemensamma exkursioner till de två återstående km²-rutorna, tre smågrupper tillsammans till respektive ruta. På så vis kunde man snabbt pricka av de vanligare arterna för att använda resten av tiden åt en mer noggrann registrering av de ovanligare arterna. Eftermiddagen gick sedan mycket fort undan, och mot aftonen infann sig trötta kursdeltagare till skolan för middag. På kvällen fanns det tid för en gemensam diskussion kring vad som påträffats under ledning av Britt och Sven Snogerup, som i egen-skap av kursledare stod för botanisk sakkunskap.

Natten tillbringades av de flesta deltagarna i skolans elevinternat, och följande dag användes i sin helhet till inventering. På kvällen ledde Britt och Sven dock en exkursion för att visa på några fynd som de gjort i sin inventering av området omedelbart söder om de rutor som nu inventerades: brudborste och spjutsporre (se särskild artikel). En förekomst av skogsvicker besöktes också.

Även den tredje dagen ägnades helt åt inventering. För några grupper var nu det mesta gjort, blott ganska ensartad skog och stora hyggen återstod. Andra grupper, däremot, hade fått sig ett mer inhomogent område tilldelat, och hade svårigheter att hinna med allt. Man kunde förmärka en viss irritation över de stora markberedda hyggena, både på grund av deras svårframkomlighet och på grund av den förstörelse som fanns på sina håll: plöjda vätar, markberedd hållmark, avverkning helt in på vattendrag etc.

På söndagen, sista dagen, tog vi farväl av Hejdes, som givit oss en förstklassig inkvartering med riklig och god förplägnad. Britt och Sven ledde deltagarna på strandexkursion, som omväxling till inventeringen, som ju bara gällt områden inne i landet. Först besöktes Vivesholms strandängar, där bl.a skillnaden mellan salttåg och stubbtåg, *Juncus gerardi* och *Juncus compressus*, demonstrerades. En förhoppning att finna strandrödtoppa, *Odontites litoralis*, som Britt tidigare påträffat strax söder om Klintehamn, infriades ej. En överraskning var i stället förekomsten av skaftmålla, *Atriplex longipes* ssp. *longipes*, i en skona. Sedan fortsatte gruppen till Ekstakusten, förgäves sökande efter strandkämpar. Efter en kaffepaus togs farväl, dock passade några på att låta Jörgen Petersson demonstrera skugglostas på hemvägen.

Svarthö. Teckning av Staffan Rosvall.

Området som inventerades omfattade ekonomiska kartbladen Gajstmyr och Kauparve (6J2a resp. 6J2b), med södra delen av Hejde, norra delen av Lojsta och nordvästra delen av Etelhem. Den naturtyp som är särskilt intressant i detta område är källmyren. Här, och i angränsande trakter söderut, finner vi utbredningsområdet på Gotland för svarthö. Även andra arter som hör källmyren till, som luktsporre och brunögontröst förekommer. Vi ger en lista över våtmarksarter i området för att belysa våtmarkernas omfattning och karaktär.

Majviva	Påträffad i 31 av totalt 50 km ² -rutor. Uppträder både i källmyrar och fuktig ängsmark.
Kustarun	I 26 rutor, i stort samma utbredning som majvivan.
Knappag	23 rutor (varav blott 4 utanför majvivans område). En överraskande förändring jämfört med Pettersson (1958) som redovisar en enda förekomst i området.
Knappag x axag	17 rutor. I stort samma utbredningsmönster som hos Petterson (1958) med en koncentration till trakten söder om Gajstmyr.
Axag	27 rutor, alla utom 3 inom majvivans utbredningsområde. Jämfört med Pettersson (1958) registrerades ett antal nya förekomster omkring Kauparve. Troligen har detta område inte detaljinventerats tidigare, eftersom även nya svarthölokaler påträffades.
Kärrlilja	24 rutor, i stort som majviva.
Luktsporre	13 rutor, merparten nya jämfört med Pettersson (1958). Spridd över hela området.
Brunögontröst	2 rutor i sydvästra delen, dock svår att upptäcka redan i mitten av juli. Motsvarar Petterssons utbredningsbild (1958).
Svarthö	Vi ger en fullständig lista över påträffade lokaler. I förekommande fall refererar vi B. Pettersson (1958), förkortad BP. Nya lokaler markeras med *.

*Fröjel, 1.6 km ONO Hajdes, i källmyr (06J2a 1305).

Lojsta, 2-2.1 km NNO punkt 81.39, rik lokal (06J2a 1129). Samma som BP: "Linde, 2 km N om p. 82,8, 1947!"

Lojsta 2.3 och 2.5 km NNV punkt 81.39 (06J2a 1321 och 1421). Samma som BP: "Gerum, ca 2 km NNV p. 82,8, 1941!"

*Lojsta, 2.4 km NNO punkt 81.39 (06J2a 1436).

*Lojsta, i dike mellan Stangsmyr och Äljemyr (06J2a 1441).

Hejde, 2 km VSV Gajstmyr (06J2a 3114). Eventuellt samma som BP: "Hejde, S om Väntinge 1953!"

*Klinte, 2 km ONO Hunninge, i myr (06J2a 4701).

Etelhem, 3 lokaler ca 1.3-1.4 km NNV-NV om Botes (06J2b 0038, 0138 resp 0240) vid en bäck resp. i fuktäng. Kan överensstämma med en uppgift av K. Johansson (1898): "Etelhem .. i skogen n. om Åkelösa myr (Lojsta hed) omkr. 60 m. ö. h. !" med reservation för höjdnivån. BP tillägger "Finns troligen ännu kvar."

Gotlandsstånds. Foto 18 juli 1986, B.G.Johansson.

- *Hejde, 3.75 km S om Stenstugu.
- *Hejde, 3.4 km S om Stenstugu.
- *Hejde, Hajdskogen. Fem näraliggande nya lokaler i värtar och vätkanter (06J2b 1813, 1914, 2014, 2114 och 2215).
- *Hejde, 0.4 km SSV Kauparve, myr.
- *Hejde, 0.5 km SV Kauparve, källmyr.
- Hejde, 0.2-0.25 km NNO Kauparve, i blöt myrkant och enstaka i myrväg (06J2b 2928 och 3029). BP: "Hejde, Koparve, nära Etelhem-gränsen, 1949!"
- *Hejde, Rishagen, dikad källmyr (06J2b 3403).

Hos BP tillkommer ytterligare några lokaler som ej påträffades vid inventeringen:

"Gerum, ca 1½ km NV om p. 82,8, 1942! 1943!" Detta område besöktes ej på grund av knapphet med tid och eftersom det är föremål för särskild inventering i Länsstyrelsens regi.

"Gerum, Levideexklav, ca 2 km NV om p. 82,8, 1942!" Besöktes ej av samma skäl.

"Hejde, S om Gajstmyr 1950!"

"Hejde, SV om Gajstmyr 1953!"

Den största delen av inventeringsområdet utgjordes av tallskog, delvis med kalkhäll i dagen, med förekomst av lundstarr, skogskovall, färgmåra och liten sandlilja (42, 40, 39 resp. 36 km²-rutor av totalt 50). Vid spridning hade också kanelros, gullris och piggrör (38, 30 resp. 35 km²-rutor), för den senare en markant ökning jämfört med karteringen i Pettersson (1958), som beskriver arten som "en betesskyende art, som under de senaste årtiondena spritt sig över stora delar av Gotland".

En glad överraskning var ett stort antal lokaler (14 st) för gotlandsstånds, *Senecio jacobaea* ssp. *gotlandicus*, som vi tidigare inte fått några som helst aktuella rapporter om. Den växte dels i hållmarkstallskog, gärna som på bilden vid enbuskar, dels i grusiga vägskärningar — inte olik t nipsippa, som också förekommer i inventeringsområdet. Karakteristiskt är "de nedre bladen bestående af en nästan hela skivan upptagande groftandad ändflik och några par korta helbräddade eller tandade sidoflikar" (Neumann & Ahlfgvengren 1901). För övrigt är den som huvudformen av stånds (dvs inte den form som är vanligast på Gotland, ty den saknar strålblommor). En efterkontroll senare på hösten visade också att frukterna hade samma hårrighet som hos vanlig stånds med de inre frukterna hårriga.

En del ytterligare fynd, bl.a. ängsvide, ängsklocka och pysslingtåg kommer att redovisas närmare i nästa nummer av Rindi.

LITTERATUR

- Johansson K., 1897: Hufvuddragen af Gotlands växttopografi och växtgeografi. K.V.A. Handl. Band 29, N:o 1. Stockholm.
- Neuman L.M. & Ahlfgvengren Fr., 1901: Sveriges flora. Lund.
- Pettersson B., 1958: Dynamik och konstans i Gotlands flora och vegetation. Acta Phytogeogr. Suec. 40. Uppsala.

Bo Göran Johansson, Levide, Vall, 621 93 Visby

Exkursionsrapporter

GRÖTLINGBO 25 MAJ

Ett drygt 40-tal hade mött upp vid Grötlingbo kyrka i det svala vädret. Färden ställdes mot Grötlingboud, där de öppna betesmarkerna sydost om Roes besöktes. De torra betesmarkerna hyste en vacker flora med göknycklar - bl.a. ett stånd av vita exemplar - Adam och Eva, Sankt Pers nycklar och krutbrännare för att nämna orkidéerna. Bland andra örter märktes mandelblom, toppjungfrulin och rosettjungfrulin samt sandmaskrosor. Eftersom fåglarna vid stranden inte föreföll uppskatta vår närvaro - däremot flög en kungsörn obesvärat på låg höjd över hela gruppen - avstod vi från att besöka stranden.

I stället styrdes färden mot ett lövskogsområde mellan Hallinge och Grötlingbo kyrka. De bredbladiga gräsen skugglosta och hässlebrodd hade ännu inte hunnit utvecklas särskilt mycket. Däremot beundrades ett bestånd av desmeknopp, en lundväxt som hör södra Gotland till.

Sista målet var Pankar (väster om Gansviken), där vi strövade i ängesmark och lövskog.

Bo Göran Johansson

VARVSHOLM OCH VIVESHOLM 8 JUNI

Samlingsplats var det till synes ödsliga området vid utfarten till hamnen i Klinte. Vi närmare påseende visade det sig vara bevuxet med diverse ruderatväxter. Förutom de mer vardagliga örterna hittades välsk krassing, *Cardaria draba*. Vi promenerade över gångbron till Varvsholm. Resultatet av Willy Wöhlens planteringar beskådades. Klibbal, skogsalm och rödvide är några av de växter, som förmodligen är resultatet av hans ansträngningar. Staffan Rosvall berättade om uddens uppkomst genom tippning av barlast. Tecken på detta är bl.a. den enorma mängden flinta man kan hitta längs stranden. Naturligtvis tittade vi på barlastväxten framför andra, strandvedeln, *Astragalus danicus*, som är känd där sedan slutet av 1800-talet.

Färden gick vidare till borgruinen på Vivesholm, där Staffan kryddade lunchen med lite historiska fakta. Vi besökte den plats på Sågholmen där det en gång fanns en vindsåg. Kanalerna för transporten av timret syns ännu rester av. På Sågholmen fann vi också några exemplar av strandvedel. Tyvärr drabbades vi av ett regnoväder, och större delen av sällskapet försvann i ett nafs. Några få tappra följde dock med till Kovik, där vi fick se några fina växtplatser för ängsnycklar och krutbrännare. Vi tittade också på en klorofyllfattig form av vit skogslilja, där hela plantan var gulvit och något spädare än omkringstående normala exemplar.

Torbjörn Fors

MÄSTERMYR 29 JUNI

Vi samlades vid Sproge kyrka i strålande högsommarväder. Exkursionsledaren såg med glädje och någon oro i blicken hur parkeringsplatsen snabbt fylldes och nya bilar rullade in och parkerade på väggkanten. Hur skulle alla bilar få plats på de tänkta lokalerna i Mästermyr? Vädjan om samåkning (antalet deltagare uppskattades till drygt 60 personer)! Den andra av de planerade lokalerna ströks snabbt, men på den första borde det gå bra.

På Mästermyr blommade huvudattraktionen, kärnnycklarna, mycket vackert, och deras lilla släkting, honungsblomstret, fanns också i massor. Många vanliga växter uppträder i dvärgformer på blekefälten, men gulreseda och purpurknipprot tycks trivas utmärkt och får nästan räknas som karaktärsväxter, liksom flugblomstret, åtminstone på vissa ställen.

Efter en dryg timmes vandring på den torra myren gjordes en förflyttning till Kvarnåkershamn, där medhavd matsäck avnjöts. Vi vandrade längs stranden och tittade på strand- och strandängsväxter. Till sist samlades vi i en ring runt Gotlands (troligen) enda lokal av hedblomster och beundrade de små gula blommorna, som växer på drygt en m². Vi konstaterade att de växer ganska riskabelt. Det är ett vackert ställe att sätta upp ett tält på, t.ex., och det skulle kunna ge svåra skador på lokalen. Hittills har den dock inte lidit någon skada, och blomningen var i år ovanligt riklig.

Bengt Larsson

GRAUSNE KÄLLMYR I LICKERSHAMN 13 JULI

Det var regn i luften och så kallt att fingrarna efterhand stelnade. Trots detta infann sig ett tjugotal deltagare till exkursionen. Redan på planen av semesterbyn började studierna - såpört växer där. Sedan följde vi naturstigen. Fortfarande blommade enstaka exemplar av t.ex. ängsnycklar, brudsporre, luktsporre, kärrknipprot och flugblomster, den senare i ett enda exemplar med blott en blomma kvar.

Källmyren är delad av ett stängsel och betas av häst på ena sidan. Där är det mesta mer eller mindre avbetat, men i gengäld är det inte så tätt med knappag - axag - trubbtåg m.m. utan det finns plats för örter som t.ex. kustarun och klöverärt.

På väg uppför klinten besåg vi en hybrid mellan gulmåra och sturmåra. Uppe på själva klinten fanns murruta och svartbräken.

Ingrid Engquist

HÄLLHOLMEN — GOTLANDS ÄLDSTA OCH MINST KÄNDA NATURRESERVAT, 27 JULI

Deltagarna samlades vid Väskinde kyrka och kunde en kort stund studera den intressanta biotop, som en kyrkogårdsmur utgör. Färden ställdes först till "Väskinde botaniska trädgård", dvs Jörgen Ahlquists snabbt expanderande anläggning för allehanda kulturväxter. Anläggningen väckte berättigad uppskattning från besökarnas sida.

Utflyktens huvudsyfte var ej att leta efter rariteter utan att uppmärksamma de spår som i dag syns både i flora och topografi efter den en gång så mäktiga Martebomyr. Promenaden utgick från Väskinde utgård, belägen på den forna halvön Idholmen. Just här är den forna

Från exkursio-
nen på Tofta
skjutfält. Jör-
gen Peterson
demonstrerar
ängsstarr.
Foto: Stellan
Hedgren.

myrstranden särskilt markerad och lätt att iaktta i terrängen, inte bara genom sin markerade sluttning utan också genom de skilda vegetationstyper som kan iaktas på vardera sidan om strandlinjen.

En stor del av den gamla myrbotten utgörs i dag av ett impediment med lågvuxen första generationens tallskog. Ön Hällholmen uppvisar en mycket vackert utbildad isskjuten strandvall längs en stor del av sin östra sida. Väl inne på ön kunde ingen missförstå det ursprungliga skälet till skyddsåtgärderna för detta naturområde. Mängden idgranar är imponerande. Exkursionsdeltagarna diskuterade en stund varifrån namnet "idgran" kan vara härlett. En av de troligaste förklaringarna är att det härstammar från det fornnordiska "idja-grenn" (evigt grön). Exkursionsledaren visade på ett område där han tidigare för länsstyrelsens räkning utfört en inventering. Bland fynden då fanns strimklöver, och i samma provruta växte även tre andra klöverarter. I dag står ingen av dessa arter att finna inom rutan, trots att endast ett tiotal år gått sedan inventeringen. Däremot kunde den från samma inventering uppgivna raggarken avfärdas som en felbestämning.

Ett besök gjordes även i de djupare delarna av myren nordväst om Hällholmen. Detta område, som stora delar av året fortfarande håller vatten, uppvisar en speciell naturtyp, främst av våtkaraktär. Inom området fanns flera förekomster av hybriden mellan axag och knappag. Vandringens sista etapp företogs genom ett säreget impedimentområde med massförekomst av purpurknipprot, såpört och flugblomster.

Niclas Johansson

Med ett 40-tal intresserade deltagare startade utflykten vid Norrgårde nordöst om Nasume myr. Här finns rikligt med ruderatmarker, som uppkommit genom militärens körning med stridsvagnar. Stora områden dominerades av mursenap. Rödmire förekom i normal blomfärg, men också i en blå färgvariant. Bland övriga växter kan nämnas småtörel, grön kavelhirs, gråddådra, småsporre och kalkkrassing. I fuktigare partier i kanterna av de sönderkörda markerna besågs gotlandssvalting, toppfrossört, sumpnoppa, myrtåg och klubbstarr. Lövrika områden närmare Nasume myr innehöll skugglost, strävlost, lundelm, långstarr, skogslök och den i storlek mycket imponerande stjärndaggkäpan. Vid själva gården hittades lungrot.

Efter kaffepaus vid Blåhäll gjordes en rundvandring i omgivningarna. Vid klintkanten växte ormbunkarna träjon, svartbräken, örnbräken och murruta. I det numera övergivna militära förläggingsområdet sågs en del kulturbundna arter såsom skogsklematis, isop, färgre-seda och grönfibbla. Vid Marsängen i skjutfältets sydvästra del finns en fint utvecklad källmyr, som nu är delvis dikad. I dessa diken har trubbtåg etablerat kraftiga bestånd. I kanten av myren fanns bl.a. krussilja. I myren sågs brudsporre, luktsporre, kärrknipprot och kärrlilja. De flesta av dessa arter var dock överblommade. Av halvgräs identifierades gräsull, axag, knappag, näbbstarr m.fl. Efter detta avslutades exkursionen.

Jörgen Petersson

FÄRÖ 31 AUGUSTI

Ett 20-tal deltagare samlades på morgonen vid Broa färjeläge. Exkursionen inleddes med en kort demonstration av några blommande fibblor, bl.a. sommarfibblan, *Leontodon hispidus*, som trots sitt namn blommar lika sent som höstfibblan, *Leontodon autumnalis*. Sommarfibblan räknades ännu för femton år sedan som "tillfällig" på Gotland, men den har nu en mycket rik och stabil förekomst vid vägarna genom Bunge och ett gott stycke längs Fårövägen norrut.

Kosan ställdes så mot Mølner strax nordost om Fårö kyrka, och vår första anhalt var vid havsstranden med dess vackra förekomst av strandkål. Arten har under senare år spritt sig över en lång sträcka av denna klapperstensstrand, som nu utgör den förnämsta strandkålslokalen på Fårö. Mellan stora, rikt fruktifierande individ, hade talrika småplantor kommit upp, varför arten tycks trivas väl här.

Färden fortsattes sedan mot Sudersandsområdet. Det första uppehållet gjordes (med vederbörligt tillstånd) på en tomt tillhörig prof. Ingemar Olsson ("Fårö-Ölle"), där det finns en grupp *Sorbus*-arter, ovanligt välplacerade för demonstration. Intill varandra växer här vanlig oxel, rönnoxel, avarönn och vanlig rönn (*Sorbus intermedia*, *S. hybrida*, *S. teodori* och *S. aucuparia*). Särskilt avarönnen stod i lysande röd höstskrud. De som provsmakade bären fann att de, som man kan vänta sig, var betydligt mindre sura än vanliga rönnbär.

Härefter följde vi en liten markväg ner mot den västligaste delen av Sudersandsstranden, där vi fortsatte botaniserandet. I en större sandgrop fick deltagarna krypa på alla fyra för att få syn på det pyttelilla dvärglinet, *Radiola linoides*. Det finns flerstädes på Fårö, men har hittills inte hittats på Gotlands storland. I samma grop sågs också honungsblomster, *Herminium monorchis*, i frukt samt dvärgvuxen pysslingtåg, *Juncus minutulus*.

Vi vandrade därefter västerut längs sandstranden. Bland de vanligare örterna och gräsen som saltarv, sodaört, marviol och strandråg, finns numera också rika bestånd av vackert blåblommig sandsallat samt östersjörör; båda har ökat starkt under senare år. Särskilt sökte vi efter sumpskräppa, *Rumex palustris*, och näbbtrampört, *Polygonum oxyspermum*, som hade hittats i detta strandavsnitt innevarande år. Sumpskräppan växte rätt rikligt, t.ex. bland högvuxna mällor; näbbtrampörten var däremot sparsam. Vi fick dock se två vackra exemplar med långa grenar tryckta till marken, växande långt ute på sandstranden, utanför dynerna. Den glänsande bruna, långt utskjutande nöten var mycket iögonenfallande. Denna växt tycks numera vara mycket sällsynt på Gotland. Englund (1942) uppgav ett stort antal lokaler, bl.a. runt Avanäsets stränder, men den har inte alls setts på senare år. Fyndet från Sudersand var alltså smått sensationellt.

Ännu ett uppseendeväckande fynd var en växt, som en deltagare, Ellen Andrén, hade medfört i en plastpåse. Det var plattlummer, *Lycopodium complanatum*, funnen några dagar tidigare nära Ulla Hau på Fårö. Då denna art förut blott varit känd från en lokal på mellersta Gotland (Norrlanda) måste detta fynd betecknas som ett av de märkligaste under året. Mer härom i nästa häfte av Rindi. En del av exkursionsdeltagarna fortsatte slutligen upp till Norsholmen på norra Fårö, i akt och mening att få se den lilla knutörten, *Anagallis minima*, som växer här tillsammans med bl.a. två låsbräkenarter. Även detta företag lyckades. Det begynnande regnet satte så punkt för dagens utflykt.

Gösta Fåhræus

STRÄNDERNA VID NÄSVIKEN 14 SEPTEMBER

Vad finns det att se på stränderna av Näsudden i september, om man är botaniskt intresserad? Ja, det var vad vi hade tänkt utröna, när vi samlades vid Näs kyrka i ett något blåsig men ganska vackert höstväder. Om man är på Näs en höstdag måste man se socknens botaniska specialitet, gullborsten. Den lyste vackert gul i höstgräset, men antalet blommande plantor var i år ovanligt få.

Efter att även ha letat rätt på Gotlands förmodligen sydligaste lokal för luddvedel, fortsatte vi till fots ner mot Burgsvikens västra strand. Där finns en del mycket vackra betade strandängar med s.k. "skonor", och för dem typiska växter som saltört, glasört, havsnarv, strandnarv samt den lilla saltmållan, som var en ny bekantskap för en del av exkursionsdeltagarna. I en liten grund vänt i strandskogen hittades också några exemplar av skaftmålla, som är mycket ovanlig på Gotland.

Efter en rejäl höstpromenad var kafferasten efterlängtd. Vinden hade ökat och himlen skymdes alltmer av moln, så en del tackade och for hem, men några trotsade vädret och for längst ut på Näsudden. Där mötte oss som vanligt stora rosa "högar" i strandgräset, och med flora och lupp bekräftades att det var klöversnärja. En vandring längs stranden var väl värd besväret, eftersom vi där fann en rik förekomst av blåmålla. Därefter gav vi upp och for hemåt med regnet smattrande mot vindrutan.

Bengt Larsson

Föreningsmeddelanden

ÅRSMÖTE FÖR GOTLANDS BOTANISKA FÖRENING DEN 17 FEBRUARI

Föreningens årsmöte hölls den 17 februari på Lövsta Lantbruksskola i Roma. Ett tjugofemtal personer var närvarande. Efter sedvanliga val framlades och godkändes förslag till budget för 1986. Det beslöts att årsavgiften skulle vara oförändrat 35 kr för helbetalande och 15 kr för familjemedlem. Föreningens tidskrift, Rindi, diskuterades. Bland annat framfördes att omslagsbilden borde vara en aktuell bild. Bidrag av svartvita bilder för illustration till tidskriftens artiklar efterlystes också. Föreningen har under året fått en stor gåva från en medlem, som bl.a. tryggar den fortsatta tryckningen av färgomslag till Rindi. På mötet diskuterades också förslag att göra föreningens aktiviteter mer kända, som annons i dagstidningarna och affischer på t.ex. bibliotekens anslagstavlor.

Trädgårdslektor Ingvar Nordin visade till sist bilder och berättade inspirerat om Vegetation och flora i västra Medelhavsområdet.

Ingrid Engquist

BOTANIKKURS OCH INVENTERINGSLÄGER 1987

På samma sätt som vi gjort de senaste åren, planerar vi för 1987 att genomföra kurser till stöd för den pågående botaniska inventeringen av Gotland. Under 1985 och 1986 har kurserna haft formen av inventeringsläger, där deltagarna inventerat områden motsvarande några ekonomiska kartblad å 5x5 km. För nästa år vill vi också få med deltagare som är mer oerfarna, och vi tänker därför genomföra två kurser, en som är inriktad på artkännedom, där vi inte förutsätter djupare erfarenhet hos deltagarna, utan kursledarna kommer att fungera som lärare under hela kurstiden, och en kurs som är inriktad på inventering, där man arbetar självständigt i smågrupper under dagarna och använder kvällarna för gemensamma genomgångar och diskussioner.

Botanikkursen kommer att äga rum under 3 dagar i sista veckan i juni, preliminärt, med förläggning någonstans kring Hemse. Inventeringslägret kommer att följa omedelbart därefter, i ytterligare 3 dagar, med samma förläggning, och inriktas på att inventera det ekonomiska kartbladet Ronehamn, enligt nuvarande planer. Det är alltså möjligt att delta i båda två. Närmare detaljer än så vad gäller förläggning och kursledare kan vi ännu inte ge, utan vi återkommer i nästa nummer av Rindi.

Bo Göran Johansson

MEDLEMSAVGIFTEN

för 1987 är 35 kr. Familjemedlem betalar 15 kr. Inbetalningskort medföljer detta nummer. Om du dessutom ger en gåva till föreningen — stor eller liten — får du som tack ett särtryck av ett av Rindis färgomslag, nipsippa eller knärot.

Program våren 1987

- Tis 13 jan Syltkväll. Ta med din favoritsylt och kom till Naturmuséet, Hästgatan 1, för att få avnjuta andras. Bengt Larsson och Bo Göran Johansson lovar att ställa upp med diverse smaksensationer. Vad sägs om stenbärs-sylt, gul hallonsylt ...? Samling kl 19.00.
- Tor 12 feb Årsmöte. Efter förhandlingarna kommer Barbro Risberg att berätta och visa bilder över temat "Floran i södra Norrland — spännande eller trivialt för en gotlänning?" Gotlands Naturmuseum, Hästgatan 1, kl 19.00.
- Ons 11 mar Bildkväll för medlemmarna. Nu har du chansen att visa de växtbilder du tagit under året och får också titta på andras. Samling på Naturmuséet, kl 19.00.
- Sön 26 apr Vårexkursion till Östergarnslandet. Jörgen Petersson visar oss nunneörter, sippor och annat som ligger i startgroparna. Vi samlas vid Herrviks hamn kl 10.00.
- Lör 23 maj Kyrkbingegrund. Nu blommar Adam och Eva bland enesbuskarna på den f.d. Ön. För att ta sig dit behöver man ha ordentliga stövlar på fötterna. Samling: Gotthems kyrka kl 10.00. Bo Hammar leder.
- Mån 8 jun Hall-Hangvarreservatet. Följ med och titta på alpnäcklar och andra sköna blomster i hänyckningens tid. Vi samlas vid Hall kyrka kl 10.00. Ingrid Engquist är exkursionsledare.

Innehållsförteckning

- 51 Bo Hammar: Omslagsbilden: Strandvial, *Lathyrus maritimus*
- 52 Torgny Rosvall: Jörgen Fuirens och Otto Sperlings botaniska resa till Gotland 1623
- 80 Bengt Englund: Gotlandsranunkel, *Ranunculus ophioglossifolius* på Gotland
- 82 Sven och Britt Snogerup: Fynd i inventeringsrutorna Lojsta och Rovide 1986
- 85 Bo Göran Johansson: Botanikläger vid Hejdes 17-20 juli 1986
- 90 Exkursionsrapporter
- 95 Föreningsmeddelanden
- 96 Program våren 1987